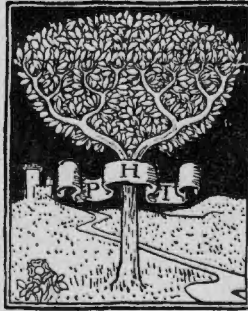

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

UTGIVEN AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

BERTIL BROOMÉ

1954

ÅRGÅNG 52 · HÄFTE 3

INNEHÅLL

Sid.

Direktören ERIK ELINDER, Stockholm:

Adolf Ludvig Hamiltons minnesanteckningar från 1800 års riksdag . . . 73—142

Fil. dr HANS GILLINGSTAM, Stockholm:

Leonard Ödessons hustrus sigill 143—144

Adolf Ludvig Hamiltons minnesanteckningar från 1800 års riksdag.

Av Erik Elinder.

I.

Adolf Ludvig Hamilton.

Greve Adolf Ludvig Hamilton föddes i Malmö den 1 juni¹ 1747 som son till dåvarande generalmajoren, sedermera fältmarskalken greve Gustaf David Hamilton och hans hustru Jacobina Hildebrand. Hans far hade med heder deltagit såväl i polska tronföljdskriget som i andra schlesiska kriget och organiserade som svensk general-en-chef under hattarnas sorgligt beryktade pommerska krig dess största militära aktion: tåget till Sachsen 1758. Han var en erfaren och tapper krigare, och under riksdagarna vågade han stundom obunden av partigränser oförfärat säga sin mening med »det etourderie och den uttalighet, som synes tillhöra, om icke hela hans ätt, åtminstone den gren, av vilken han var»,² som Lars von Engeström berättar i sina minnesanteckningar. Hans bitande kvickhet var känd och fruktad, men det ligger vördnad och uppskattning i den bild, samtiden ger av den originelle, rakryggade herren till Barsebäck.

Det är som en rik och framstående mans son Adolf Ludvig Hamilton växer upp. Åren 1759 till 1762 studerade han vid Uppsala universitet, och där lägger han grunden till sin ovanliga beläsenhet i tidens franska skönlitteratur. Han läser stort och smått, och hela hans tankeliv förfranskas till den grad, att stil och språk t. o. m. i de svenska memoarerna bära tydliga spår av att han tänker på franska.³

¹ I Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män, utg. av W. F. Palmblad, P. Wieselgren m. fl., 6, Upsala 1840, s. 49, och DelaGardiska archivet eller handlingar ur grefl. DelaGardiska bibliotheket på Löberöd, utg. av P. Wieselgren, 15, Lund 1841, s. 46, uppger Wieselgren felaktigt, att Hamiltons födelsedag är 1 jan. I rev. uppl. av Biografiskt lexikon, 6, Sthlm 1876, s. 50, är uppgiften rättad till den 1 juni.

² L. von Engeström, Minnen och anteckningar utg. av E. Tegnér, 1, Sthlm 1876, s. 55.

³ A. L. Hamilton, Anekdoter till Svenska historien under Gustaf III:s regering, utg. av O. Levertin. Svenska memoarer och bref, 4 (Sthlm 1901), s. XXXIV f. (I fortsättningen citeras detta arbete Hamilton I). Levertin anför här flera tydliga gallicismmer i Anekdoterna. I A. L. Hamilton, Anekdoter tjenande till Uplysning i Svenska

Redan 1763 sänder Gustaf David Hamilton sin unge son till Frankrike — till den svenska militärkolonien i Strassburg. Vid denna tid påbörjar Adolf Ludvig sin dagbok, som sedan oskiljaktigt följer honom till 1782 och utgör ett viktigt underlag till den första delen av hans Anekdoter. I dessa tidiga dagboksanteckningar röjer han sig redan som en skarp iakttagare, som kvickt och elegant med knappa meningar kan måla levande porträtt, eller kanske rättare karikatyrer av de berömdheter, han möter på sin resa. Det är en äkta Hamilton, som för den skarpa pennan, när han brådmoget världsvist sammanfattar sina intryck. Han besöker Paris och Genève och lever sedan åter några glada månader i sällskap med Strassburgs officerare, innan han våren 1766 reser hem till Sverige igen. Denna treåriga utländska resa har betytt oerhört mycket för den vakne, intelligente ynglingen. Han reste ut för att få impulser att träda i sina krigiska förfäders spår,⁴ men han har under sin resa alltmer kommit till den övertygelsen, att hans »humeur nog begivet på kabinettsväsendet»⁵ gör honom mera lämpad för civil tjänst.

I juni 1766 blir han också utnämnd till kammarherre vid kronprins Gustavs hov. Med glädje börjar han sin tjänstgöring, och man vill gärna tro, att denne kvicke, bereste yngling med sina stora litterära intressen lätt skulle växa in i det eleganta hovlivet. Så blev emellertid icke fallet. Det dröjde icke längre än till våren 1768, förr än Hamilton tröttnat på hovlivet. Han får tjänstledighet och begiver sig ut på en ny lång resa »för att bese världen under alla points de vue».⁶

Hans första mål är England där han med intresse studerar statsliv, konst och handel. Det är särskilt balansen mellan kung och parlament i den engelska politiken, som fånglar honom, och otvivelaktigt måste reseminnena och kontakten med engelskt statsliv ha haft ett avgörande inflytande på den man, som skulle bli en av den gustavianska tidens mest konsekventa, ja, doktrinära förkämpar för maktbalans⁷ och konstitutionalism. Från England går resan genom

Historien, i synnerhet under Konung Gustaf IV Adolphi Regering, avskrift ex originale, F 823, UUB (i fortsättningen citerad Hamilton II), s. 104 har avskrivaren skrivit efter Hamilton »bruten i affairerna» i analogi med »rompu dans les affaires», vilket sedan genom missförstånd av annan hand ändrats till »brukad i affairerna». — Sedan denna uppsats skrevs, har originalet till Hamiltons Anekdoter från arkivet på Barsebäck i Skåne jämte andra hamiltonska papper lämnats till UUB för katalogisering. Förf. har ej varit i tillfälle att i detalj jämföra originalet med den begagnade avskriften. I UUB finns dessutom ytterligare en avskrift.

Hamilton I, s. VIII. »Han hade fått fänriksfullmakt den 15 januari 1759.»

⁴ Hamilton I, s. XII.

⁵ Hamilton I, s. XIII.

⁷ Det är intressant att iakttaga, hur osökt orden »motvikt», »jämvikt» och »balans» komma Hamilton i tankarna, när han behandlar statsrättsliga och politiska problem i olika sammanhang i sina Anekdoter.

Centraleuropa till Italien, där han delar sin tid mellan nöjen och antikstudier. I Rom ligger han dödssjuk i pleuresi. Han repar sig emellertid och kommer 1770 till Paris samtidigt med prinsarna Gustav och Fredrik Adolf. Förnyad sjukdom påskyndar hemresan och efter tre års bortovaro kommer han motvilligt åter till Sverige 1771 — olycklig över att vara tvungen utbyta sitt intressanta, stimulerande reseliv mot tjänstgöringen vid ett hov, som förefaller honom torftigt och färglöst mot allt han upplevt. Hans kritik av fosterlandets fattigdom och grå tristess är så nedgörande, att man ofrivilligt får en annan desillusionerad resenär i tankarna — Axel von Fersen.⁸ Utan entusiasm intar han sin plats i hovlivet. Allt är smått och grått härhemma, och han är alltför ärlig och rättfram för att söka dölja detta faktum för sig själv, trots att han gärna ställer sin kvickhet och sina poetiska talanger i hovnöjenas tjänst och där vinner både beundran och uppskattning.⁹

Budskapet om 1772 års revolution mottages av Adolf Ludvig Hamilton med förväntan och spänning. Det har stått klart för honom, att ständernas ingripande över allt i statslivet »utan att inse eller att vilja inse, det en förening av all slags makt i samma hand aldrig kan bestå med sannskyldig frihet»¹⁰ behöver en motvikt. Han anser, att »konungen skulle åtminstone i tjänstevägen undfå mera makt».¹¹ Montesquieus maktskillnadsteori känner han säkert sedan de utländska studieåren, och det är en maktskillnad han först söker läsa in i 1772 års regeringsform, fast han efter hand finner att den ej ger vad han väntat. Hamilton drömmer om maktskillnad, men vad Gustav III ger i 1772 års konstitution är närmast en maktblandning.

Det är i Anekdoternas skildring av 1772 års händelser, man kan finna de få meningar av erkänsla, som Hamilton motvilligt ägnar sin konung. »Revolutionen hade krossat anarkien»,¹² säger han, och »själva regeringssättets natur medförde en viss ordning inom riket».¹³ Det är i konstitutionen han söker garantierna för en sådan utveckling, och han antecknar med tillfredsställelse, att »de stora, de oersättliga,

⁸ Jfr t. ex. Hamilton I, s. XIX, och Axel von Fersens Dagbok, utg. av Alma Söderhjelms, 4, Sthlm 1936, s. 22 ff.

⁹ C. A. Ehrensvärds Brev, utg. av Gunhild Bergh, 2, Sthlm 1917, s. 281: »Mugge, som var så rolig». — Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, översatt och utg. af Carl Carlsson Bonde och Cecilia af Klercker (cit. Hedvig Charlotta), 3, Sthlm 1907, s. 408: »Hamilton, som är en särdeles begåvad och kvick man».

¹⁰ Hamilton I, s. 12.

¹¹ Hamilton I, s. 41.

¹² Hamilton I, s. 74.

¹³ Hamilton I, s. 75.

Greve Adolf Ludvig Hamilton. Målning av Ulrika Pasch. Foto: SPA.

en nations rättigheter: självbeskattning, krig, myntvaluation, personlig- och egendomssäkerhet» blevo nationen förbehållna. Snart märker han, att rådets egenskap av »motvikt mot kungamakten»¹⁴ eliminerats, då det i realiteten ansvarar inför konungen allena. Det dröjer därför inte länge innan kritiken tilltar i skärpa.

¹⁴ Hamilton I, s. 66.

Åren närmast efter revolutionen förrinna för Hamilton under trägen tjänstgöring vid hovet. Han användes i en särskild beskickning till Ryssland och senare för att hämta den unga Hedvig Elisabet Charlotta till Sverige. Över allt har han sin dagbok med, och där nedtecknar han kvickt och elakt allt, som fångar hans skarpa blick. Hemma vid hovet sköter han sin tjänst och man möter hans namn gång på gång i Hedvig Elisabet Charlottas dagbok, när hon skildrar hovets förlustelser.¹⁵ Han är uppskattad, när han skriver tillfällighetsdikter och spelar teater, men hans rappa tunga och bitande ironi skaffar honom också fiender. Hovlivet är emot hans natur, det märker man klart redan under riksdagen 1778, där han f. ö. inte spelar någon mera framträdande roll. Oförskräckt arbetar han där för ständernas makt över bevillningen och för sitt stånds privilegier.

Hamiltons beundran för statsvälvnings Gustav III har under dessa år svalnat. Besvikelsen över utebliven befordran ger åt det växande missnöjet en personlig udd. Han var placerad i Sofia Magdalenas hov och fick där mer än hans stolthet tålde del av den nonchalans, konungen visade sin gemål. Motsättningen mellan monarken och hans kammarherre ligger dock ännu djupare. Det är två särpräglade temperament, som stå emot varandra, och motsättningen blir skarpare ju mer var och en utvecklar sin egenart. Ur denna motsättning växer den kyla, som snart blev ett bittert hat. Gustav är realpolitiker, nästan tanklöst ligkiltig för laga former, medan Hamilton doktrinärt hävdar konstitutionens helgd.

Mer och mer vantrivs Hamilton med sin tjänstgöring vid hovet. 1780 köper han herrgården Blomberg på Kinnekulle, och »äganderätten och hoppet av en nöjsam reträtt efter mycket lopp» fyller honom med en »okänd men förtjusande känsla».¹⁶ Att han redan året därpå möter den kvinna, som skulle bli hans maka, den älskliga och förmögna Eva De Besche, giver hans planer på att definitivt lämna hovet fastare form. I augusti 1782 firar han sitt bröllop, och redan i september samma år insänder han sin knapphändig avskedsansökan till konungen, och den beviljas. Det är med en känsla av att äntligen ha kommit i hamn, som han nu flyttar ned till sitt Blomberg »med ett roligt samvete, en älskad hustru och en miljons egendom». Han avslutar nu också sin dagbok, då hans tillvaro numera synes honom »framte få variabla ämnen».¹⁷

Äntligen har Adolf Ludvig Hamilton funnit sin livsform. Med den

¹⁵ Se t. ex. Hedvig Charlotta, I, Sthlm 1902, s. 193, 442 f.

¹⁶ Hamilton I, s. XXIII.

¹⁷ Hamilton I, s. XXIV.

adlige godsherrens pondus tar han från denna stund till orda, när han med stark känsla för grundlagens bokstav och en ovanlig konsekvens kämpar mot allt, som hotar hans statiska samhällsideal. Han är lika stor motståndare till en radikal rojalism som till en, som han fruktade, omstörtande demokrati. Samtidigt med och till följd av kampen mot det kungliga enväldet växer det personliga hatet mot dess främste representant. Man märker på nästan varje sida i första delen av hans Anekdoter en oförsonlighet och hänsynslöshet mot kungen, som saknar motstycke i hela vår gustavianska memoarlitteratur. Av den kungliga glansen finns ingenting kvar inför denne hovman, som mer än de flesta sett kung Gustav också ur vardagens synpunkt. I varje, även den enklaste, handling anar han försåt och förställning. Han har en hatets trollskärva i ögat, som hindrar honom från att visa sin motståndare ens det minsta av förståelse och rättvisa.

År 1795¹⁸ skrev Hamilton ner första delen av sina Anekdoter, omfattande huvudsakligen Gustav III:s regering. Med utgångspunkt från dess ofta synnerligen subjektiva yttranden i olika sammanhang är det möjligt att bilda sig en ganska god uppfattning om författarens politiska och sociala ideal. Arv, miljö och temperament ha präglat den livsuppfattning, som han med sådan enastående seghet och konsekvens modigt kämpade för mot sin konung och ofta mot landets och utvecklingens krav. Det är därför mycket troligt, att den bild Hamilton giver av sitt politiska jag år 1795 icke i väsentligare grad skiljer sig från den, han kunnat visa upp år 1782. Redan då var, som Levertin framhåller »hans personliga utveckling färdig».¹⁹ Vad är det då denne adlige godsägare ser som målet för sin kamp?

Tidigare har nämnts, att Adolf Ludvig Hamiltons samhällsuppfattning är statisk, man kan säga med bördens rätt. Vad han hela sitt liv strävar efter är en konstitution, som kan hålla statslivets krafter i balans till trygghet för den personliga säkerheten och äganderätten. Gång på gång möter man uttryck som visar, hur betydelsefull äganderätten — däri inbegriper han helt naturligt också beskattningsrätten — är för honom. »Äganderättens skydd mot ut- och inländskt våld är egentliga upphovet till alla samhällen, till alla lagar»,²⁰ säger han i ett värtaligt anförande på Riddarhuset 1789, och han bygger denna slutsats på rent naturrättsliga premisser, men en naturrätt förenad med känsla för svensk tradition och realistiskt anpassad för lägets krav. Man märker också påverkan av fysiokratiska tankegångar

¹⁸ Jfr nedan om denna datering.

¹⁹ Hamilton I, s. XXIV.

²⁰ Protocoller, hållne hos Högloflige Ridderskapet och Adeln wid Riksdagen i Stockholm år 1789, Sthlm 1809 (cit. Adelsprotokollet 1789), s. 886 ff.

om självbevarelsesdriften som grunden för äganderätten, och att denna är samhällets grundval.

Gustav III:s ständiga ingrepp i beskattningsrätten och den osäkerhet hans oroliga ande gav åt hela statslivet måste för den förmögne godsägaren framstå som en fara för hans existens.²¹ Med stolthet noterar Hamilton sina egna framgångar i kampen mot det kungliga enväldets ingripande i beskattningsrätten, och omutligt och envist hävdar han vid varje riksdag ständernas rätt på denna punkt.

Hela sitt liv igenom ser Hamilton alla frågor han möter ur storjordbrukarens synpunkt. Fysiokraternas nya framhållande av jordens värde gör han till sitt, och han känner sig mycket mer befryndad med bönderna — »detta Sveriges första och urgamla stånd» vilka, »som jordägare med skäl» utgjorde det fjärde ståndet, än med prästerna, vars rätt var »grundad på fördomar och urgammal hävd»²² och med borgarna, som endast tänka på egen vinning. Bitter är förebråelsen mot adeln för att den vid riksdagarna inte söker böndernas bistånd. Ofta riktar han sig också mot ståndsstriderna, då han förstår enväldets intresse av att störa sämjan mellan stånden och rikta »en ännu till namnet okänd jakobinisms första gnista»²³ mot adeln. Avunden mot adeln är för honom despotismens »säkra sköld»²⁴.

Levertin kallar Hamilton »en inbiten aristokrat»²⁵ närmast med anledning av ett memorial till riksdagen 1778 av aristokratisk karaktär. I Anekdoterna märker man mycket litet av detta. Om adelsprivilegierna säger han tvärtom, att de äro »monopolier, ovärdiga en fri stat»²⁶ och på tal om den frihetstida styrelsens tendenser att bli en ren aristokrati, anmärker han, att »en tygellös aristokrati» är det »förhatligaste av alla regeringssätt».²⁷ Det är sant, att Hamilton böjer sig för den traditionella fyrståndsinstitutionen, men den är inget definitivt för honom, utan tvärtom blir tanken på en enkammersrepresentation på 1790-talet en av hans älsklingsidéer. För honom går inte samhällets gränser mellan stånden utan mellan upplyst patriot och förblindad rojalist eller jakobin, och han talar erkännssamma ord om sann patriotisk gärning alldeles oberoende av stånd, lika väl som han gisslar sina egna ståndsbröders svaghet kanske

²¹ Jfr t. ex. Hamilton I, s. 158: Han »borde efter allt utseende vara häftig patriot. Ett bevekande skäl därtill var, att han hade egendom, och frågan nu [om säkerhetsakten] angick ingenting mindre.»

²² Hamilton I, s. 1.

²³ Hamilton I, s. 52.

²⁴ Hamilton I, s. 182.

²⁵ Hamilton I, s. XXI.

²⁶ Hamilton I, s. 2.

²⁷ Hamilton I, s. 9.

t. o. m. bittrare än andras. Han har en mycket klar uppfattning om, att det är adelns särskilda plikt som det enda ståndet av sann upplysning att bevaka nationens rätt. Sida vid sida med de andra stånden vill han arbeta på att förbättra 1772 års konstitution. Möjligen har han också i likhet med Jacob von Engeström²⁸ som taktiskt medel tänkt sig nödvändigheten av att offra åtminstone några av adelns privilegier, då det står klart för honom, att privilegierna skapa avund hos de ofrälse mot adeln, en avund som kungamakten inte kan undgå att dra nytta av.

En samtida författare²⁹ berättar om den gamle fältmarskalken Hamilton, att med all vördnad för religionen var han »dock ingen blind prästvän». Detta senare karakteriserar kanske i än högre grad sonen. Den gustavianska tidens prästerskap var väl i regel föga gripet av de religiösa sidorna i sin gärning. Hamilton hånar också gärna egoismen, penninglystnaden och kungakryperiet hos »det heliga ståndet». Levertin har i dagboksanteckningarna kunnat konstatera »en ovanligt levande religiositet».³⁰ Därav märkes föga i Anekdoterna. Där möter snarare en torr och ytlig förnuftstro, som med illa dold skadeglädje ser försynens allvisa straffande hand i allt ont som möter en fiende. Så vitt man kan se höjer sig Hamiltons förståelse för det religiösa livets behov och krav icke över en ytlig, kristet färgad förståndstro.³¹ Även här söker han tydligen en medelväg mellan ytterligheterna. Till hela sin läggning är han nykter och saklig, och hans kyliga ironi som mogen man passar säkert lika litet vid en pietistisk konventikel som i ett mystiskt ordenssällskap.³² Det är värt att hålla

²⁸ Jfr L. Stavenow, Tvenne utkast till oppositionsprogram från slutet af Gustaf III:s regering, HT 1908 (cit. Stavenow — HT 08), s. 131 ff. Engeström vill där avstå från, vad han kallar »personella rättigheter» (Forum privilegatum, högre ämbeten m. m.) men ej från uteslutande rätten till ypperligt frälse och rätten till vanlig frälsejord. Detta är ett program, som bör ha tilltalat Hamilton, som ser ner på den kungatrogna byråkratin.

²⁹ J. C. Barfod, Märkvärdigheter rörande skånska adeln, utg. av G. Carlquist, Sthlm 1925, s. 429, och A. Ahnfelt, Ur svenska hovvets och aristokratiens lif, 6, Sthlm 1882, s. 12.

³⁰ Hamilton I, s. XXXIII.

³¹ Se t. ex. hans kritik av den pietistiska sångsamlingen »Mose och Lambsens visor» och andra »Andliga svanesånger» (Hamilton I, s. 111) och den bristande förståelse även för ortodox luthersk kristendom, som visar sig i att han alldeles saknas i förteckningen över dem som tagit nattvarden i Husaby församling, och att husförhör ej förekom på Blomberg så länge kammarherren levde. (Se längder i Landsarkivet i Göteborg.) Att Hamilton stundom (t. ex. Hamilton I, s. 13 och 132) använder stavningsen gud är däremot säkerligen rent skrivfel för Gud, som förekommer flerstädes. (Hamilton I, s. 11, 99, 186.)

³² Jfr Hamiltons ungdomsintresse för ordensväsendet (se Hamilton I, s. IX) och uppgiften om, att han i Frankrike varit frimurare (Hamilton I, s. X). Enligt meddelande från Svenska landslogens arkiv har Hamilton aldrig inträtt i någon svensk frimurargesellschaft.

detta i minnet, när man vill söka förstå Hamiltons bedömning av sådana ordensvurmare som Gustav III, hertig Karl och Reuterholm.

Hamilton bygger sin samhällsuppfattning på upplysningens och naturrättens grund. Han har en fast förvissning om, att förnuftet kan skapa en definitiv konstitution, som för alltid avväger maktbalansen. Enväldet, som steg för steg tränger fram på de lönnvägar 1772 års statsskick lämnat öppna, krossar bit för bit den spirande konstitutionalism, som han trott och hoppats på, men med en seg vilja³³ kämpar han för vad han anser vara folkets okränkliga rätt. Han värnar lagens bokstav mot vem det vara må.³⁴ Han är doktrinär och trångsynt i sin bokstavstro, men han är samtidigt ett oroande samvete för en regering, som bygger upp nya former bara för att strax riva ner dem igen, även om hans kamp i regel slutar med nederlag. Den 21 februari 1789 uppträder Hamilton på Rikssalen som förste talare med 1772 års regeringsform i sin hand,³⁵ när han kämpar mot förenings- och säkerhetsakten. Denna ögonblicksbild giver in nuce både mannen och en av kärnpunkterna i den förödande striden mellan konung och adel — det är kravet på konstitutionalism det gäller.³⁶

1772 års regeringsform bar inom sig talrika möjligheter till konflikt mellan konung och ständer. 1777—78 års riksdag förlöpte dock i huvudsak friktionsfritt. Redan nu yppas emellertid ett begynnande misstroende mot konungen, särskilt inom adeln, som hade svårt att glömma sin roll i frihetstidens statsliv och endast ogärna gav försteget åt sin monark. 1780-talets tydliga utveckling mot kunglig maktkoncentration skärper motsättningen steg för steg. Konungens godtycke och förakt för den regeringsform, som han själv tvingat på sitt folk, väcker den gamla svenska avskyn för enväldet på nytt, och det är helt naturligt i främsta rummet adeln, som känner sin position hotad, när Gustav III i sin hand söker samla alla statslivets trådar. Tydligt kommer detta fram i 1786 års riksdags kompakta motstånd mot konungen. Riksdagen blir också en seger för ständerna, men detta bara ökar spänningen. Hamilton kan denna gång på grund av sjukdom föga delta i arbetet på Riddarhuset, men hans

³³ Hedvig Charlotta, 3, s. 408, skriver t. ex. om Hamilton och några av hans meningsfränder, att de voro »kända för sin redbarhet att avvärja åtskilliga för fäderneslandet skadliga förslag».

³⁴ G. J. Adlerbeth, *Historiska anteckningar*, utg. av Elof Tegnér, 1, Lund 1892, s. 115: »Jag hörde konungen själv säga, att den sistnämnde [Hamilton] gjort påminnelser, vilka konungen aldrig tålt av greve Fersen».

³⁵ Jfr O. Wallquist, *Berättelse om Riksdagen i Stockholm 1789*, HH 5, Sthlm 1866, s. 329, och nedan. Observera dock att Wallquist felaktigt uppper att Adlerbeth uppträdde som förste talare. Det var i stället Hamilton. Jfr Adlerbeth, a. a., 1, s. 99, och Hamilton I, s. 143.

³⁶ Jfr F. Lagerroth, *Konung och adel*, Sthlm 1917, s. 1.

anteckningar visa, att han gillar riksdagens kallt avvisande hållning mot de kungliga propositionerna. Enligt Lars von Engeström skall han under denna riksdag ha varnat konungen från att »söka ändring i 1772 års regeringsform, ty ständerna kunde därav taga elakt efterdöme och vilja ändra på sitt vis».⁸⁷ Svaret på detta förtäckta hot gav Gustav III i februari 1789 med säkerhetsakten.

Samtidigt med att motsättningarna mellan konung och folk skärpes här hemma blir oppositionen mot enväldet i Frankrike allt hätskare. Det är intressant att konstatera, att den svenska aristokratin, som väl känner den franska upplysningens tankevärld och som dessutom har färska minnen av sitt stånds självständiga ställning under frihetstiden, i sin kamp mot en allt tydligare despoti känner större samhörighet med franska folkets anlopp mot Bourbonerna än med sina egna ståndsbröder i Frankrike. Den tongivande oppositionen var dock i Sverige under hela 1780-talet mera moderat än den franska. I båda fallen får emellertid enväldet kläda skott för alla olyckor. År 1789 blir både i Sverige och Frankrike krisåret.

I sina Anekdoter skildrar Hamilton med växande förbittring konungens utveckling sådan, som den uppfattades av adelns majoritet. »Man kan se av stilen i dessa Anekdoter huru hettan tilltagit hos författaren, allt som hans anteckningar nalkas sitt slut»,⁸⁸ anmärker träffande en av hans samtida om memoarernas första avdelning. Ryska kriget och Anjalaaffären ökar förbittringen på ömse sidor. Vid 1789 års riksdag står konungen stödd av de tre lägre stånden mot ett nästan enigt Riddarhus. Hamiltons skildring av denna riksdag, där han efter de gamla ledarnas arrestering kom att bli en av adelns och patrioternas främste, är ett av de mest värdefulla partierna i hans Anekdoter. Bittert gisslar han där konungen och hans rådgivare, som eggat de ofrälse till hat och hämnd på adeln. Han glömmer bara i sitt ensidiga hat både Anjala och sitt eget stånds småsinne. Han kan icke se något av det nationella och demokratiska patos, som fanns hos många av de ofrälse. Under riksdagen deltagar Hamilton livligt i debatterna både på Riddarhuset och i hemliga utskottet, och särskilt intresserar han sig för de finansiella problemen. På Rikssalen den 21 febr. vågar han djärvt som den förste⁸⁹ bryta tystnaden för att hävda sitt stånds deliberationsrätt, och man kan icke undgå att märka den lidelse och det rättspatos, som brinner bakom den värdiga retoriska dräkt, som kläder hans tankar både nu

⁸⁷ Hamilton I, s. XXVI.

⁸⁸ E. M. Fant, Anmärkningar till Hamiltons Anekdoter i hskr. F823 (UUB), s. 2 A.

⁸⁹ Jfr ovan.

och i den senare riddarhusdebatten. Förenings- och säkerhetsakten är för konung Gustav en konserverande akt, som skall åt monarken bevara konungens essentialia. För Hamilton är den revolutionär och en kränkning av lagens bokstav.⁴⁰ Adeln strider här en hopplös kamp som officerare utan trupper, sedan Gustav III genom sitt tillmötesgående i vissa privilegiefrågor vunnit de ofrälse stånden. Då konungen ansåg det vara till statens nytta, fick formerna falla. Han ville envælde, adeln konstitutionalism. Båda tävla om de ofrälse.⁴¹ 1789 års säkerhetsakt blev en principiell seger för konungamakten och dynamismen, även om konungen utåt låtsar, att det var en vinning för konstitutionalismen. Det är betecknande för Hamilton, att han kallar den 27 april, då adelns fria beskattningsrätt kränkes — ej den 21 febr., som man kunnat vänta — för »svenska frihetens sista dag».⁴² Adelsprivilegiernas inskränkning betyder här mindre än hotet mot beskattningsrätten.

Nederlaget 1789 känns för Hamilton än mera snöpligt, när han ser den samtida utvecklingen i Frankrike.⁴³ Det är intressant att studera hans inställning till den franska revolutionen. Han accepterar den så länge den är en kamp mot enväldet och protesterar ivrigt mot Gustav III:s försök att stödja den fallande franska despotin. När den franska nationen »i den demokratiska vägen skenat som vi i den despotiska» är han däremot tydligt missnöjd.⁴⁴ Liksom huvudmassan av adeln fattar han revolutionen främst som ett angrepp på despotien, och han blir en svensk motsvarighet till »vad man i Frankrike kallade en 1789-års man, en frihetsentusiast, en upplysningsaristokrat, som ryggade tillbaka för frihetens frånsida, för dess självsvald och momentana övergrepp, en i botten radikalt konstitutionell, för vilken den praktiska demokratien var liktydig med våldförande på idealerna och frihetens undergång».⁴⁵ Utan tvivel ha pöbeluppluppen under 1789 års riksdag⁴⁶ öppnat hans ögon för den fara som hotar — inte minst för äganderätten — från en till ytterlighet gående demokrati. Balans mellan ytterligheterna är hans program, och han anmärker med tillfredsställelse, att kungaparet i Frankrike »visligen»⁴⁷

⁴⁰ Hamilton I, s. 172: »Ej allenast Sveriges utan nästan tidevarvets vanära».

⁴¹ Jfr Lagerroth, a. a., s. 1.

⁴² Hamilton I, s. 163.

⁴³ Hamilton I, s. 1: Sverige har måst »uti ett upplyst tidevarv självvilligt antaga bojar då det övriga Europa är sysselsatt att sönderbryta dem». — s. 143: Säkerhetsakten är »en förödmjukande avsägelse av människans förnämsta rättigheter».

⁴⁴ Hamilton I, s. 183.

⁴⁵ A. Söderhjelm, Sverige och den franska revolutionen, 2, Sthlm 1924, s. 144.

⁴⁶ Hamilton I, s. 163 f.

⁴⁷ Hamilton I, s. 183.

Blomberg. Oljemålning. Foto: Nordiska museet.

av nationalförsamlingen fått konstitutionella rättigheter efter det första flyktförsöket.

När kallelsen till 1792 års riksdag kommer, sviker inte Hamilton som så många andra av de oförsonligaste oppositionsmännen, vad han vet vara sin plikt. Nu liksom 1789 kommer han in i hemliga utskottet och organiserar där ett passivt motstånd. »En enighet, en kallsinnig hövlighet, en foglighet regerade å adelns sida» säger han, och man lyckas derouteras »monarken, oaktat den avgjorda pluralitet, han ägde i de tre ofrälse stånden».⁴⁸ Hamilton lämnar vid denna riksdag in ett förslag till lösning på den tilltrasslade finansfrågan,⁴⁹ men det lägges till handlingarna utan diskussion. Själv är han sjuk och kan därför icke föra sin talan. Den finansplan, som i stället antages i Gävle, anser Hamilton med orätt⁵⁰ vara uppgjord av Gustav III:s

⁴⁸ Hamilton I, s. 187.

⁴⁹ Hamilton I, s. 190: »vilket de antiroyalistiska funno klokt av en finanskarl, men under nuvarande monark oklokt av en patriot». Jfr J. A. Almquist, Riksdagen i Gefle 1792, Upsala 1895, s. 105 ff.

⁵⁰ Almquist, a. a., s. 82, anför från Wallquist, att »hela idén var given av assessor Lagerheim . . . han [Håkansson] ogillade det själv . . . men ministern hade icke något annat och tackade således ödet och lyckan för detta». Före riksdagen hade Håkansson själv lagt fram en egen finansplan, men han vågade ej ens ta upp den i hemliga utskottet, då den alltför nära rörde bankens oberoende. Så projiceras dualismen mellan kungamakt och ständerna på den aktuella konflikten om finanserna, och hindrar oppositionen att se sakligt på de olika förslagen. Ständsriksdagen visar på nytt sin oduglighet att lösa en finansfråga.

finansminister, lagman Anders Håkansson, och denne får därför i Anekdoterna ofta skulden för det kommande årtiondets ekonomiska besvärligheter.

»Partihat håller aldrig medelvägen»,⁵¹ säger Hamilton på tal om frihetstidens strider. Samma ord kunde vara ett motto över hans egen skildring av sina fiender och i synnerhet Gustav III. »Politikens Herostrates»,⁵² »den illistigaste konung, som tör hända suttit på svenska tronen»,⁵³ kallar han honom, och i skildringen av kungamordet når hans cynism sin höjdpunkt. Det är som Stavenow framhållit »ovärdigt och oförlåtligt skrivet av en bildad och rättänkande man». ⁵⁴ Självt hade Hamilton antagligen ingen närmare kännedom om mordplanerna, men skottet i operahuset kan varken ha varit oväntat eller ovälkommet för den man, som ännu tre år efter kungens död hatar honom med så oförminskad glöd.⁵⁵

Tiden mellan riksdagarna i Gävle 1792 och Norrköping 1800 lever Hamilton i kretsen av sina kära på Blomberg fjärran från händelsernas centrum. Att han 1792—93 arbetar på ett »projekt till fransyska republikens lagstiftning», berodde säkert mindre på »jakobinska böjelser»,⁵⁶ än på hans starka intresse för konstitutionella problem. Det är naturligt för honom, att söka gripa in med ett förslag till konstitution, när det land som står honom så nära, lyckats krossa det envælde, som han själv så lidelsefullt kämpade emot här hemma i Sverige. Utan tvekan bygger detta förslag på de erfarenheter, han vunnit av svensk politik. Det är därför föga förvånande, att han med hänförelse talar för en nationalförsamling, som förenar alla stånd.⁵⁷ Denna tanke var redan före franska revolutionen aktuell i de kretsar Hamilton tillhörde,⁵⁸ och behöver därför inte uppfattas som ett tecken på jakobinism.

Skräcktiden i Frankrike ställer skrämmande klart för Hamilton enväldets motpol: »det anarkistiska raseriet», båda lika oförenliga med hans konstitutionella ideal och det statiska i hans samhälls-åskådning. Lika naturligt, som det är för Hamilton att stödja och gilla ett anlopp mot en despotisk maktkoncentration lika omöjligt

⁵¹ Hamilton I, s. 17.

⁵² Hamilton I, s. 20.

⁵³ Hamilton I, s. 147.

⁵⁴ L. Stavenow. Recension av Hamiltons Anekdoter, HT 1902, Öfversikter och granskningar (cit. Stavenow — HT02), s. 11.

⁵⁵ Hamilton I, s. 186, antyder planer på mord redan under riksdagen i Gävle.

⁵⁶ Hamilton I, s. XXX.

⁵⁷ Hamilton I, s. 2: »Denna konstitution, felaktig i sin natur, felaktig genom sitt rådpåläggningssätt i olika rum».

⁵⁸ Jfr Stavenow — HT08, s. 137.

är det för honom att acceptera en demokrati, som riktar ett slag mot två av grundpelarna i hans tankevärld: den personliga friheten och äganderätten. Man har förebrått Hamilton och hans generation bristande förståelse för sociala reformer och tidens demokratiska tendenser,⁵⁹ men är det ens möjligt, att denne rike, patriarkaliske godsägare, som murat upp sin politiska och sociala åskådning på trygg fysiokratisk grund,⁶⁰ skall kunna se bort från de risker en anarkistisk demokrati av 1790-talets franska typ skulle innebära för hans liv och egendom? Kan han någonsin se det historiskt berättigade i en social utveckling, som kan hota jämvikten i samhällsmaskineriet?

Förmyndartiden bedömer Hamilton ganska tveksamt och försiktigt. Den var »ett lugn efter stormar, men . . . ett lugn, som ej ränsade luften».⁶¹ Han gillar otvivelaktigt hertig Karls upprensning bland de gamla gustavianerna, som fått lägga beslag på rikets främsta ämbeten, men Reuterholms allenastyrande irriterar hans frihetskära natur, och han smutskastar honom därför obarmhärtigt inte minst för att han minskar tryckfriheten, »grunden till all upplysning . . . folkets ömma, heliga och naturliga rätt».⁶² »Den ofrälse delen av nationen var nöjd med regeringssättet men ej med regenten. Adeln tvärtom»,⁶³ säger han och vidhåller därmed ännu envist sin vägran att böja sig för säkerhetsakten. Förmyndarregeringens försonlighet mot den gamla oppositionen vinner dessa år många, men Hamilton är icke en man, som sviker sin uppfattning för goda ord och kunglig gunst. Han vidhåller sina konstitutionella krav men konstaterar dock med tacksamhet i sin sammanfattning av hertig Karls förmyndarregering, att även om den förts »svagt, vacklande, ej ekonomiskt»,⁶⁴ så hade dock »landet njutit ett stort lugn och allmänna vältrevnaden mer än märkeligen tilltagit.»⁶⁵ Kan icke detta uttalande i all sin obetydlighet giva en anvisning på det mål, som Hamilton skymtar bortom all strid och allt kiv: en upplyst, patriarkalisk trevnad och ro. Ett färglöst, banalt och borgerligt mål för en man av urgammalt krigarblod, kan det tyckas. Men målet var kanske ett arv från ett borgerligt möderne, och han visade i kampen för det en oförskräckthet och en taktisk intuition, som skulle ha hedrat det hamiltonska namnet på blodigare slagfält, än som förunnades denne sjuklige godsägare.

⁵⁹ Jfr Stavenow — HToz, s. 9.

⁶⁰ I. Andersson, Johan Christopher Toll, Scandia 1934, s. 77: Fysiokraterna ansågo att »olikheten är nödvändig inom samhällets.

⁶¹ Hamilton II, s. 1.

⁶² Hamilton II, s. 6.

⁶³ Hamilton II, s. 2.

⁶⁴ Hamilton II, s. 54.

⁶⁵ Hamilton II, s. 55.

Gustav IV Adolfs övertagande av regeringen fyller Hamilton med förväntan. Konungen var »vad man alltid önskat, men ganska länge saknat . . . en välmenande, hushållsaktig och rättvis regent».⁶⁶ Den gamle gustavianske hovmannen klandrar dock, att konungens överdrivna snålhet och stelhet fick sätta sin prägel på kungaborgen. »Hela hovets yttre har nu i allmänhet ett orientaliskt utseende»,⁶⁷ säger han på tal om den livlösa etiketten. Än kraftigare opponerar han mot de utslag av envælde i strid med lag och rätt, som konungen stundom tillåter sig. »Frihetstankar [äro] nu mera än någonsin . . . kontraband»,⁶⁸ säger han, och gäller det lagens bokstav kan han t. o. m. försvara sin ovän Reuterholm.⁶⁹ Den slapphet hos regeringen, som visar sig i, att man ej fått »en enda ekonomisk gagnelig författning» oroar honom, särskilt som regeringens svaga utländska politik ej ökade »aktningen varken för regenten eller hans rådgivare».⁷⁰

Det är med stora förväntningar på ett gott samarbete mellan konung och ständer, som Hamilton i mars 1800 reser till riksdagen i Norrköping. Hans uppträdande där skall fullständigare skildras i ett senare sammanhang. Dock kan det kanske vara på sin plats, att redan här inlägga en gensaga mot den uppfattningen, som kommit till synes hos några forskare,⁷¹ som anse, att »insikten om konungamak- tens och aristokratiens samhörighet mot den nya tidens tendenser» drev Hamilton till »en alltmer konservativ ståndpunkt», så att han »såsom det beståendes försvarare vid 1800 års riksdag» bekämpar det nya »bergspartiet». Det är sant, att Hamilton hävdar det bestående, men det bestående är för honom 1772 års konstitution — säkerhetsakten har han aldrig erkänt — personlig säkerhet och äganderättens helgd. För dessa ideal kämpar han denna nya riksdag ömsom mot regering och ömsom mot den unga oppositionen med en konsekvens, som visar, att hans jag står odelat bakom orden. Liksom 1792 söker han undvika att driva motståndarna till ytterligheter. Klokt och taktiskt slår han vakt kring ständernas gamla positioner, och endast steg för steg drivs han tillbaka av den rojalistiska övermakten, vars oformligheter och nonchalans fyller honom med bitterhet. Den unga oppositionens frejdiga kamplust, som bara väcker ond blod hos konungen och de regeringstrogn, överensstämmer ej alls med hans egen uppfattning om stridens medel, och han fördömer de hetsporrar,

⁶⁶ Hamilton II, s. 62.

⁶⁷ Hamilton II, s. 79.

⁶⁸ Hamilton II, s. 83.

⁶⁹ Hamilton II, s. 81.

⁷⁰ Hamilton II, s. 89.

⁷¹ Hamilton I, s. XXXI, och Stavenow — HTo2, s. 9.

som ha mera av omogen entusiasm än av taktisk klokhet. Då de hetsigaste av dem lämnat riksdagen i slutet av maj drar han sig ej heller för att samarbeta med de kvarvarande mot regeringen, och han faller hårda ord om dem som i vredesmod svikit sin plikt och oppositionens sak.

Det är icke som en revolutionsskrämd överlöpare Adolf Ludvig Hamilton uppträder på 1800 års riksdag, utan hans insats där ligger helt i linje med vad han tidigare kämpat för. Endast två år efter riksdagen — den 10 oktober 1802⁷² — går han ur tiden, men mycket av vad han i sitt politiska liv arbetat för blev verklighet i 1809 års regeringsform. Man har därför skäl att minnas hans från riksdag till riksdag lika ärliga och rättframma hävdande av maktbalans och konstitutionalism, även om det blev andra förunnat att förverkliga hans ideal.

II.

Anekdoterna.

Anekdoternas första del — omfattande tiden 1718—1792 — har säkerligen tillkommit 1795. Enligt Levertin⁷³ är titelbladet på Hamiltons manuskript dagtecknat den 15 apr. 1795, och åtminstone 2 gånger i texten yttrar han sig så, att man har all anledning att tro, att han skrev ner dessa anteckningar just detta år.⁷⁴ Som källor har han förutom dagboken (1763—82) säkerligen använt sig av anteckningar och brev från bl. a. riksdagarna 1789 och 1792 — de enda tillfällen under Gustav III:s regering efter avskedet från hovet, då han själv står i händelsernas centrum.

Den andra delen av Anekdoterna — tiden 1792—15 juni 1800⁷⁵ — har antagligen nedskrivits ganska snart efter riksdagen i Norrköping och i varje fall senast 1802, Hamiltons dödsår. Den klarhet och skärpa som präglar hans minnen från denna sista riksdag även i memoarerna, gör det troligt, att han redan omedelbart efter riks-

⁷² Jfr Hamilton I, s. XXXIII, där Levertin beundrar »självständigheten och det teoretiska intresset hos denne *åldrade* frihetskämpe, som höll sin själ i full friskhet (!) även på äldre dar, och i ensamheten på Kinnekulle ännu med en ung mans lidelsefulla intresse mediterade över politiska och spekulativa frågor». Hamilton var dock vid sin död endast 55 år.

⁷³ Hamilton I, s. XXXIII.

⁷⁴ Hamilton I, s. 59. De »äro det ännu i denna stund, jag det antecknar oaktat ett förlopp av några och tjugu år», skriver Hamilton om en händelse år 1772 och senare (Hamilton I, s. 204): »... där han [Pechlin] sitter ännu 1795». Pechlin dog 1796.

⁷⁵ Jfr Hamilton I, s. II, där Levertin felaktigt skriver 15 juli.

dagen nedskrivit dem, eller att han stött en eventuellt senare fullbordad skildring på en tidig minnesanteckning. Ytterligare en anledning till att just 1800 eller möjligen 1801⁷⁶ kan antagas vara året för den definitiva avfattningen är, att inte ett ord ägnas åt det misslyckande av riksdagens finansplan, som under senare delen av 1801 blev allt tydligare.

Manuskriptet till Adolf Ludvig Hamiltons Anekdoter, som säkerligen nedskrivits på Blomberg och förvarats där under hans livstid, kom senare med hans övriga litterära kvarlåtenskap till Danbyholms gods i Södermanland — grevinnan Eva Hamiltons fädernegård och sedan 1790-talet arvegods inom släkten Hamilton. I biblioteket där fanns det tills det på 1870-talet överfördes till det Hamiltonska arkivet på Barsebäck, där det ännu förvaras.⁷⁷

Mycket tidigt började utdrag ur detta memoarverk cirkulera. Det är dock mycket förvånande, särskilt med hänsyn till de öppenhjärtiga skildringar det lämnar om det hemliga utskottets verksamhet vid bl. a. 1800 års riksdag, att man redan omkring 1810⁷⁸ kan finna en fullständig avskrift av hela verket i ett offentligt bibliotek: Uppsala Universitetsbibliotek. Nästan än mer förvånande är det, att dessa memoarer, som i sin skildring av Gustav III stundom sjunka ner till rena nidskriverier ha avskrivits med stöd av det gustavianska stipendium som enligt statuterna skall »underhålla den högtidligt stora föreställning om denne konung och den djupa vördnaden för hans namn» och »giva eftervärlden upplysta begrepp om denne konungs vidsträckta avsikter samt odödliga förtjänster».⁷⁹ Ungefär vid samma tid fick greve Jacob Gustaf de la Gardie⁸⁰ tillåtelse att göra en avskrift för sina stora samlingar, och ur denna avtryckte sedan Peter Wieselgren delar i sin 1831—44 utgivna urkundsamling »Dela Gardiska archivet eller handlingar ur grefl. DelaGardiska biblio-

⁷⁶ Jfr Biographiskt lexicon, 6, s. 49, där Wieselgren daterar hela verket till 1801, vilket tydligen är felaktigt. I rev. upplaga (1876) är tidsbestämningen ändrad till »troligen skrivet omkring 1801».

⁷⁷ C. M. Carlander, Svenska bibliotek och ex-libris, 2: 2, Sthlm 1904, s. 755.

⁷⁸ Avskriften är verkställd genom mag.doc. J. N. Svedelius, som enligt protokoll den 7 maj 1807 (Svenska Akademiens Nobelbibliotek) utsågs av Svenska Akademien till gustaviansk stipendiat (jfr också Akademiska konsistoriets protokoll den 23 maj 1807, Uppsala universitets arkiv), sedan han av sin morbroder professor E. M. Fant satts i första förslagsrummet, medan E. G. Geijer trots hänvisning till hans tidigare guldmedalj och knappast med rätta satts först på fjärde plats. Enligt Svenska Akademiens protokoll den 17 aug. 1809 sökte Svedelius få prolongation på sitt stipendium och inlämnade samtidigt en förteckning över gjorda samlingar, där dock icke Hamiltons Anekdoter nämnas. Tydligen måste alltså Uppsala Universitetsbiblioteks avskrift ha tillkommit efter 1809, men före 1812, då stipendiet utgick för Svedelius.

⁷⁹ Stipendier, gjorde af Enskilde för Studerande vid Kongl. Akademien i Uppsala 2, Uppsala 1810, s. 97.

⁸⁰ Jfr Biographiskt lexicon, 6, s. 49.

theket på Löberöd»⁸¹ samt i samband med Hamiltons biografi i »Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män».⁸² I detta senare sammanhang hävdar Wieselgren entusiastiskt på tal om Hamiltons memoarverk: »Utgivas bör det; det är av vikt att lära känna vad även 'patrioterna' tänkte, kände och dömde»,⁸³ men han skulle få vänta länge på sin önskans uppfyllelse. Först 1901 i serien »Svenska memoarer och bref» nådde Hamiltons Anekdoter en vidare läsekrets, men tyvärr i stympat skick. Oscar Levertins utgåva omfattar endast första delen av dem, och han motiverar denna begränsning med Hamiltons egna ord i inledningen till den senare delen, att författaren »själv numer på något avstånd från huvudteatern» hade svårare att se »vissa finare hjuls rörelse».⁸⁴ Han påpekar samtidigt, att denna andra del av memoarerna utom »en värdefull skildring av den märkliga kröningsriksdagen i Norrköping» innehåller »absolut intet av intresse eller präglad av det självseddass skärpa».⁸⁵ Han undgår på detta sätt det faktum, att skildringen av Norrköpings riksdag är denna dels fullkomligt dominerande parti, och att redogörelsen för tiden 1792—1800 endast är en vidlyftig inledning, avsedd dels att foga in riksdagsberättelsen i Anekdoternas sammanhang, och dels att utreda orsakerna till och det politiska läget före 1800 års riksdag. Av handskriftens⁸⁶ 181 sidor, som skola skildra utvecklingen 1792—1800 handla över 90 om de tre månaderna i Norrköping. Detta visar, att just Norrköpings riksdag är det väsentliga för Hamilton och både historiskt och litterärt äro anekdoterna från detta riksmöte något av det värdefullaste han skrivit. Det är därför med berättigade förväntningar, som man tar del av hans detaljrika skildring från detta viktiga riksmöte. Tydligare än förut visar han här sin förmåga att genomskåda regeringens dolda avsikter, och mer konsekvent än i tidigare riksdagsredogörelser håller han sig till vad han själv sett och hört.

⁸¹ Huvudsakligen i band 15.

⁸² Band 6.

⁸³ Biographiskt lexicon, 6, s. 52.

⁸⁴ Hamilton II, s. 2.

⁸⁵ Hamilton I, s. II.

⁸⁶ Hamilton II, F 823 i UUB.

Norrköping omkring år 1800. Akvatint av J. F. Martin.

III.

Riksdagen i Norrköping år 1800.

I sitt testamente hade Gustav III förbjudit sammankallandet av rikets ständer före Gustav IV Adolfs övertagande av styrelsen. Det skulle dock dröja ytterligare flera år in på den nye konungens regeringstid, innan han kunde förmås att sammankalla sitt folks representanter till en kröningsriksdag. I sina Anekdoter skildrar Hamilton på några sidor i stora drag orsakerna till den riksdag, som äntligen sammankallades till Norrköping år 1800. Grundorsaken är »det tilltagande eländet i landet».⁸⁷ Missväxten 1798 hade ytterligare undergrävt rikets redan förut svaga finansiella ställning och agiotörerna sabotera för egen vinnings skull de försök regeringen gör för att minska agiot mellan banko- och riksgäldssedlar. Den fattigare delen av nationen hotas av hungersnöd, och Hamilton förebrår regeringen för dess »matta hjälp».⁸⁸ Mot agiotörerna riktar han särskilt sin bitterhet,

⁸⁷ Hamilton II, s. 85.

⁸⁸ Hamilton II, s. 86. — Jfr L. Stavenow, Den gustavianska tiden. Sveriges historia till våra dagar, 10, Sthlm 1925, s. 278: »Regeringens iver och förmåga att hjälpa de

och han anser sig ha alldeles särskild rätt därtill, då de »aldrig existerat, om greve Hamiltons förslag i hemliga utskottet vid 1792 års riksdag blivit antaget».⁸⁹

1798 är det första stora krisåret under Gustav IV Adolfs regering. Faran av att betala »kredit med kredit» blev alltmer uppenbar, och diplomaten Samuel Hjelmér antecknar i december 1798, att riksdag »länge varit omtalad i anseende till våra finanser».⁹⁰ Ingen vågade dock taga risken av att allvarligt föreslå ett riksmöte för konungen, då säkert hans »mindre skarpsinnighet hade tillräknats förslaget auktor detta förslags misslyckande».⁹¹ Även om detta senare yttrande kanske är en hamiltonsk förenkling av situationen, måste man förstå den tvekan, som dominerar regeringskretsarna, att med en ung, oerfaren men synnerligen envis kung möta en riksdag i kristider med den franska revolutionens spöke hotande klart i minnet.

1799 gäckas åter hoppet om en rik gröda, och regeringen förvärrar situationen genom att tillåta brännvinsbränning, så att »man hade brännvin, men blev utan bröd».⁹² Det gamla missnöjet med enväldet stegras samtidigt ytterligare genom den svaghet regeringen visar icke minst i sin utrikespolitik, där den genom oförsiktiga steg ådrar sig både fransk och engelsk ovänskap. Följden blir, att den svenska utrikeshandeln beskäres på ett mycket ödesdigert sätt. Regeringens alla framställningar till västmakterna om tillmötesgående gävo ej resultat, och snart stiga priserna på de utländska varorna. Den alltmer stegrade bristen på nödvändighetsvaror leder till upplopp och hungerdemonstrationer flerstädes i riket, bl. a. i Göteborg, Malmö och Norrköping. »Man spöade på alla dessa ställen, men man uttryckte ej roten till missnöjet. Man skaffade intet bröd, och hungern är utan öron.»⁹³ Det har sitt stora intresse att se, att Hamilton i sina memoarer icke med ett ord söker sammankoppla dessa oroligheter med planer på en revolution i »jakobinsk» anda. För honom är oron endast ett spontant uttryck för en nöd, som varje dag blir alltmera pressande och brist på en för de flesta oundgänglig stimulans: bränn-

nödlidande visade sig större än någonsin förut». Hamilton säger själv (Hamilton II, s. 86) att »en miljonethundra tusen tunnor säd» infördes sommaren 1799 men klagar ändå på samma sida över att »den matta hjälp regeringen försträckte förslog intet, och de svåraste utsikter började hota riket». Riktigast tolkar kanske J. von Engeström, Historiska anteckningar och bref från åren 1771—1805, utg. av E. V. Montan, Sthlm 1877, s. 225, läget med orden: »Här är besvärligt, men ingalunda farligt».

⁸⁹ Hamilton II, s. 86 f.

⁹⁰ Ur Samuel Hjelmérs papper, utg. av A. Hjelmérus, Norrköping 1904, s. 4.

⁹¹ Hamilton II, s. 95.

⁹² Hamilton II, s. 88 f.

⁹³ Hamilton II, s. 93.

vinet. Denna uppfattning delar han med många av sina samtida.⁸⁴ Det mest markanta undantaget är härvidlag Axel von Fersen, som i intensiva, nervösa satser i sin dagbok riktar de svåraste förebråelser mot regeringen för att den ej med nog beslutsamhet nedslår oroligheterna. Han ser en plan¹ i dem, de äro alla ledda från Stockholm »under brännvinets täckmantel»,² och han anar »ett förfärande perspektiv, i fall icke motåtgärder vidtagas». ³ Först skulle upproret rikta sig mot borgarna, sedan kommer turen till konung och adel. I Fersens minne dominera ännu bilderna av fruktansvärda, spännande dagar i Frankrike så helt, att man knappast kan begära, att han skall kunna bedöma dessa svenska oroligheter så lugnt och sakligt som Hamilton.

»Nöden, denna bjudande gudinnan, gjorde ett riksmöte numer till ett oundvikligt behov»,⁴ och Hamilton påpekar hur det goda förhållandet till grannarna underlättar sammankallandet av ständerna. I samband därmed tar han upp ryktet om, att ryske tsaren lovat Gustav Adolf stöd av trupper mot ständerna »om de på minsta sätt vågade missfirma majestätet»⁵ samt konungens stolta svar, att han trodde sig icke behöva annat stöd än undersåtarnas kärlek. Underhandlingar i liknande syfte mellan Sverige och Ryssland omnämnas av Hjelmér i hans dagbok⁶ redan 1798. Hedvig Charlotta nämner också år 1800, att »kejsaren ville av varm vänskap för kungen bespara denne obehaget att sammankalla riksdagen och erbjöd sig att förutom penninghjälp även sända trupper, om så behövdes». ⁷ Kejsarens kurir

⁸⁴ Se t. ex. Adlerbeth a. a., 2, Lund 1893, s. 207: »... nu under allmän förtvivlan över dyr tid blev [brännvinsbränningen] ett föremål för pöbelns hat». — J. von Engeström, a. a., s. 224: »... överallt har allt av oro kommit av brist och dyrhet på brännvin». — Hambraeus, Dagbok öfver Riksdagen uti Norrköping år 1800. F 60r och avskrift ex originale F 648, UUB, s. 121 B: »Brännvinet, att det så hastigt och överdrivet stegrades var närmaste orsaken till folkets orolighet; sedan kommo andra mest ekonomiska (orsaker) till efter varjes individuella fantasi». Han anmärker dock senare s. 157 A, att »många säga, att i oväsandet och rätta grunden därtill också förstuckit sig något jakobinism, ... om det ej var, hade det väl blivit, om saken fått framgång». — J. Kerner, Reise über den Sund, Tübingen 1803, s. 262: »Die einzelnen Aufstände von 1799 waren keineswegs die Folgen einer revolutionären Stimmung des Volkes, sondern eigentlich blos der rohe Ausbruch der wirklichen Not unter den ärmeren Klassen». — Fersen, a. a., 4, s. 34, säger t. o. m. om upploppet i Göteborg, att »det går tillbaka till ett ganska välgrundat missnöje».

¹ B. von Schinkel, Minnen ur Sveriges nyare historia, utg. av C. W. Bergman, 4, Sthlm 1854, (cit. Schinkel-Bergman), s. 61, säger däremot, att oron var »regellösa utbrott av eländet, utan gemensam medelpunkt, utan gemensamt ändamål eller ledning».

² Fersen, a. a., 4, s. 47.

³ Fersen, a. a., 4, s. 57.

⁴ Hamilton II, s. 95.

⁵ Hamilton II, s. 94.

⁶ Hjelmér, a. a., s. 4.

⁷ Hedvig Charlotta, 7, Sthlm 1936, s. 11.

kom dock till Sverige först sedan kallelsen utgått.⁸ Axel von Fersen beklagar djupt, att ryske kejsaren genom detta misslyckas i sin plan att hindra riksdagen.⁹ Enligt hans skildring tycks Fersen och den ryske ambassadören ha varit eniga emot en eventuell riksdag,¹⁰ och båda ha använt sitt inflytande på konungen, som säkerligen haft några mycket pressande månader innan han fattat sitt beslut. »En invärtes känsla gjorde Gustav IV Adolf tvehågsen om egen förmåga att kunna styra lagstiftande ständer, dem educationsfördomar jämte tidevarvets händelser hade gjort till ett föremål för hans fruktan och nästan fasa».¹¹ Utan tvivel har Hamilton i dessa ord riktigt tolkat den bävan, som fyllde konungen inför detta möte, som lätt kunde få ödesdigra följder både för hans liv och hans tron.

I sin snabbteckning av det utrikespolitiska läget omnämner Hamilton även Napoelons statskupp den 9 nov. 1799 med tillfredsställelse. Genom att den franske revolutionsgeneralen »vid sitt höga kall av förste konsul häftat alla de väsentligaste monarkistiska rättigheter»¹² var faran borta för all »orolig nit»¹³ från detta håll. Det behov av maktkoncentration, som på detta sätt visat sig i Frankrike har också stärkt den svenska regeringens positioner, och minskat oppositionens styrka.¹³

Vid årsskiftet 1799—1800 blir kravet på en snar riksdag allt allmänare och för de allra flesta framstår ett ständermöte som den enda möjligheten att bringa reda i de ekonomiska förhållandena. Enligt uppgift hos Johan von Engeström¹⁴ skola bl. a. Toll, Lagerbring, Cronstedt och Håkansson ivrigt ha yrkat på ständernas sammankallande vid risk av revolution, medan Fersen¹⁵ anser att Wachtmeister varit den som drivit frågan till avgörande. Hamilton¹⁶ nämner också det stora inflytande denne såsom riksdrots jämte landshövdingen af Ugglas hade på kungen. I Anekdoterna redogöres icke närmare för

⁸ Jfr härmed J. Kerner, a. a., s. 265: »Der russische Autocrat war übrigens sehr bestimmt gegen die Zusammenberufung eines schwedischen Reichstags . . . Auch er gab endlich seine Zustimmung zu der Versammlung der Repräsentanten des schwedischen Reiches». — detta är tydligen en felaktig uppgift.

⁹ Fersen, a. a., 4, s. 64.

¹⁰ Fersen, a. a., 4, s. 61: En riksdag »är en dålig och ytterst ödesdiger utväg, jag skulle föredraga vilken annan som helst».

¹¹ Hamilton II, s. 95.

¹² Hamilton II, s. 94.

¹³ Fersen, a. a., 4, s. 55: »Alla våra jakobiner, som så kolossalt hurrat för Bonaparte, ha blivit mycket långa i synen».

¹⁴ J. von Engeström, a. a., s. 227, anser, att konungen alltid tänkt sig en riksdag efter kronprinsens födelse, som inträffade den 9 nov. 1799. — s. 248 berättar han, att Håkansson redan 1797 ville tvinga konungen till en riksdagskallelse.

¹⁵ Fersen, a. a., 4, s. 71.

¹⁶ Hamilton II, s. 90.

den till sist avgörande orsaken till riksdagskallelsen. Hamilton levde långt från hovintrigernas medelpunkt, och kallelsen utkom därför »ganska oförmodat i slutet av januari 1800».¹⁷

Det är av vikt att minnas, att tanken på en riksdag är gammal i regeringskretsarna, fastän den genom motstånd från konungens sida ej förrän nu kan realiseras. Det är nämligen en genomgående tankegång i hela Hamiltons skildring av Norrköpings riksdag, att regeringen från början haft en plan »för avskyvärd för att tro, det den vid riksdagens början varit konungen meddelad, men att den före riksdagen vilat i det innersta av monarkens farliga rådgivares hjärtan, det uppdagar händelsernas utveckling».¹⁸ Vet man, att tanken på en riksdag i årtal varit aktuell hos regeringen, måste man nästan utgå från, att de närmast ansvariga också haft en plan åtminstone skisserad, innan de drevo igenom en riksdagskallelse i en tid, då ständernas sammankallande lätt kunde leda till revolution, och då konungen var ovan vid regeringsbestyr. Att Fersen ständigt klagar på, att man saknade en plan¹⁹ behöver ej betyda så mycket. Han hölls som en främling och konkurrent utanför de intimare diskussionerna. Säkerligen har åtminstone Lagerheims senare finansprojekt debatterats före riksdagen i konungens omgivning, och även om Gustav Adolf själv hållits utanför, ha säkert så gamla beprövade riksdagsveteraner som Toll, Håkansson och Wallquist dragit upp sina riktlinjer och skisserat sina krav innan själva riksdagsarbetet tagit sin början.

»Riksdagen utblåstes den 10 mars i Norrköping under de mest grundade hopp, att se alla rikets sorgemoln skingrade genom den verksammaste . . . den lyckligaste förening mellan alla delar av den lagstiftande makten.»²⁰ Med dessa ord inleder Hamilton sin redogörelse för själva riksdagen och anger samtidigt med all tydlighet den grundton av förhoppning, som går genom riksdagens första sammanträde. »Den franska frihetsandans» raseri hade väckt majoriteten av folket till besinning, och man vill ej kämpa med »kungamakten» om de »regeringsrättigheter, man funnit menigheten i andra länder till en så hög grad missbruka».²¹ Man kan observera, att Hamilton här sätter monarki mot republik, och tar den förras parti. Det är alltså denna frågeställning som är den aktuella för honom, och inte som

¹⁷ Hamilton II, s. 95.

¹⁸ Hamilton II, s. 97 f.

¹⁹ Fersen, a. a., 4, s. 70 ff.

²⁰ Hamilton II, s. 95 f.

²¹ Hamilton II, s. 96.

man möjligen kan tro av Levertins²² och Stavenows²³ skildringar, alternativen despoti och anarki, vilka båda synas honom nästan lika fördärvliga, då de bägge stå utanför lag och konstitution.

Adeln har resignerat inför säkerhetsakten,²⁴ och »man satte ej ifråga, att icke vid hyllningen besvärja den».²⁵ Det är ganska märkligt, att höra dessa ord av den man, som för elva år sedan var en av säkerhetsaktens hätskaste fiender. Adeln har denna riksdag helt begravt detta gamla stridsämne, som man ej tror sig ha möjlighet att med framgång taga upp igen. Prästerna och bönderna stå till synes eniga bakom regeringen. Detta gäller också borgarståndet »denna agiotörernas bikupa»,²⁶ som enligt Hamiltons uppfattning sedan kom att styra riksdagen.

Den allmänna stämningen var under riksdagens första veckor synnerligen optimistisk och välvillig. »Man väntade sig att få göra uppoffringar, man var blott betänkt på sättet att göra dem verksamma.»²⁷ Samma uppfattning möter nästan enstämmigt från övriga källor,²⁸ som liksom själva riksdagens historia tyckas jäva det kända påståendet, att »den gynnsamma tiden för ett möte med rikets ständer redan var förbi»,²⁹ när konungen slutligen utfärdade riksdagskallelsen.

Efter en mycket knapphändig skildring av riksdagens öppnande, där Hamilton naturligtvis passar på att dra i tvivelsmål, att konungens »ymnigare tåreflod», när han rörd berättar om Gustav III:s död, skulle kunna vara en »blodets rörelse»,³⁰ redogör han hastigt, liksom i förbigående, för de olika utskott konungen begär. Hamilton själv blev vald till medlem av det hemliga utskottet. De övriga in-

²² Hamilton I, s. XXXI.

²³ Stavenow — HT 02, s. 9.

²⁴ Fersen, a. a., 4, s. 64, skriver, att »adeln förefaller oerhört likgiltig». Mycket av denna likgiltighet kan säkert tillskrivas både resignation inför säkerhetsakten och en apati inför de fruktlösa förhandlingar man kunde vänta vid riksdagen. Vintervärdet avskräckte många och kanske anade man också något av den avsikt konungen blottat för Hedvig Charlotta, 7, s. 9, att han hoppas »på grund av de obekväma bostadsförhållandena i Norrköping och bristen på förlustelser alla skulle vara angelägna om att resa därifrån så fort som möjligt och alltså påskynda förhandlingarna». Att han lyckades däruti ser man av Essens och Johan von Engeströms brev.

²⁵ Hamilton II, s. 96.

²⁶ Hamilton II, s. 96.

²⁷ Hamilton II, s. 96 f.

²⁸ Se t. ex. Utdrag ur Greve Samuel af Ugglas' efterlemnade papper, meddelade av E. V. Montan. HT 1881, s. 284, där konungen själv skriver: »allt lovar gott». — Några bref från frih. H. H. von Essen till G. A. Reuterholm. HT 1900, s. 159: »Detta riksmöte slutas snart nog och uti största enighet och förtrolighet» (skrivet den 22 mars) — J. von Engeström, a. a., s. 328: »... vår riksdag, som tecknar sig bra . . .».

²⁹ L. Stavenow, Den gustavianska tiden, s. 279.

³⁰ Hamilton II, s. 97. Jfr också Fersen, a. a., 4, s. 86 f.: »De tårar, som han fällde, när han talade om sin far . . . förskönade det [talet] ytterligare och gjorde en utomordentlig verkan; de flesta av åhörarna blevo rörda, men det fanns också inom vårt stånd många förhärdade hjärtan».

Konung Gustav IV Adolf. Färggravyr.

tressera honom tydligen mycket litet. Lagutskottet och dess intressanta propositioner berör han t. ex. bara mycket ofullständigt på ett par rader, och den enda »ekonomiska fråga», som tycks intressera herren till Blomberg särskilt är västgötaknallarnas rätt till gårdfarihandel, som han vill inskränka.

Om och om igen fastslår han den sällsynta enigheten dessa första dagar, och det stora förtroende man hade för monarken, »som man

trodde varken hava eller genom sakens natur kunna hava ett särskilt intresse mot sin nation». ³¹ Det dröjde dock »ej länge förrän några moln fördunklade denna vackra morgonrodnad» ³² och snart kan Hamilton urskilja tre partier, med olika åsikter i de politiska frågorna. Hamilton kallar dem i regel: rojalisterna, patrioterna och jakobinerna.

Rojalisterna »bestodo ej blott numera av hovfolk och lycksökare», ³³ utan också av många gamla patrioter såsom Stierneld, Claës Lewenhaupt och Lantingshausen, som nu hyste »den fasta övertygelsen, att jakobinismen ej kunde förekommas utan medelst den vidsträcktaste despotism». ³⁴

Patrioterna däremot »önskade få stå under lagar, men tillika det kungamakten skulle deltaga i samma öde». ³⁵ De »ville behålla, vad som återstod av en fri konstitution i sin fulla helgd», ³⁶ och deras tro, att konungen gillade deras tänkesätt, »gjorde dem mätta i oppositionen». ³⁷ Så skildrar Hamilton sitt eget parti, och han påpekar senare, ³⁸ hur just avsikten »att vinna den goda saken, en ung monark, vars hjärta omöjligen vid så unga år kunde vara alldeles bortskämt» kommer patrioterna att från början stämma ner tonen och i lojalt samarbete söka vinna ökad klarhet över »den omärkeliga gräns, som i säkerhetsakten är emellan någon och ingen frihet». ³⁹ Det är den gamla kampen för konstitutionens helgd, som Hamilton här fortsätter helt i linje med 1786, 1789 och 1792 års strider. Den unge kungens »utbasunerade drift till rättvisan» ⁴⁰ fyller honom nu med förhoppning om förståelse från regentens sida. Att han i början av denna riksdag söker undvika strid beror inte på att han svikit sina gamla ideal. Det var ett taktiskt medel för att söka vinna konungens förtroende. »Då man ej kan vad man vill, bör man vilja vad man kan» ⁴¹ säger han senare, och detta yttrande blev nog i mycket patrioternas program. De äro realister, medvetna om lägets svårigheter, men de sista riksdagsveckorna visa med många exempel tydligt på, att denna paroll icke blev en viljelös resignations bekväma formel.

Hamilton talar om patrioternas »djupa minoritet» ⁴², och Hamnström

³¹ Hamilton II, s. 98.

³² Hamilton II, s. 98 f.

³³ Hamilton II, s. 99.

³⁴ Hamilton II, s. 99.

³⁵ Hamilton II, s. 102.

³⁶ Hamilton II, s. 102.

³⁷ Hamilton II, s. 97.

³⁸ Hamilton II, s. 162. Jfr också Carl de Geers yttrande enligt Protocoller, hållne hos Högloflige Ridderskapet och Adeln wid Riksdagen i Norrköping År 1800, Sthlm 1800 (cit. Adelsprotokollet), s. 676: »En förnuftig man eftersinnar i detta ögonblick mindre vad han önskar, än vad han kan».

kallar dem i sin avhandling »en arme av officerare»,³⁹ medan man på annat håll⁴⁰ talar om att »de gamla patrioterna voro till antalet överlägsna i adeln och borgarståndet». Mycket talar för, att Hamiltons uppgift i detta fall är den rätta, och att man i det senare fallet tagit ordet patriot i alltför vidsträckt bemärkelse. De patrioter, som öppet och konsekvent gingo fram efter Hamiltons linjer äro säkerligen ganska få, men det anseende, de förskaffade sig, och den förankring, de sökte finna i riksdagens rättsmedvetande, gav dem ett icke obetydligt inflytande och beredde åt dem de få segrar oppositionen lyckades vinna vid denna riksdag.

Det tredje partiets anhängare »skulle något namn hava. De kallades för jakobiner; men detta i visst avseende med orätt, ty deras huvudmän . . . ville visst ej förstöra all ordning.»⁴¹ Med dessa ord inleder Hamilton sin karakteristik av den unga oppositionen och tar den så redan från början i försvar emot alla dem, som utan vidare fäst den bekväma jakobinklichén⁴² på dessa unga entusiaster. »Men», tillägger han, »med de nyare frihets- och jämlikhetsprinciper, dessa sökte utbreda, var åter ordningen så svår att bibehålla, att de i så motto tillfullo syntes onekligen förtjäna det dem givna ovan anförda namnet.»⁴³ Man finner ingenstädes belägg för Levertins kategoriska påstående, att han var en »avgjord motståndare till det svenska bergspartiet».⁴⁴ I stället möta ständigt den erfarne politikerns allvarliga förebräelser mot den unga oppositionen för bristande kunskap om stridens medel och möjligheter. Det är sant, att Hamilton står oförstående för dess i hans ögon radikala socialpolitiska program, som han hos hela partiet »på några få när»,⁴⁵ ser som ett utslag för »åtrån att göra sig ett namn».⁴⁵ Han är dessutom orolig för de »anhängare, ännu oklokare, som drevo samma grundsatser till en högre grad»,⁴⁶ och som han fruktar kunde omstörta lag och rätt. Däremot står Hamilton sida vid sida med den unga oppositionen, när det gäller att försvara konstitutionen och ständernas rätt.⁴⁷ Han klandrar den visserligen gam-

³⁹ M. Hamnström, Om realisationsfrågan vid riksdagen i Norrköping år 1800, Hämö-sand 1896, s. 22.

⁴⁰ J. von Engeström, a. a., s. XLVIII.

⁴¹ Hamilton II, s. 100.

⁴² H. Järta, Valda skrifter utg. av H. Forssell, Sthlm 1882, s. IV: »Jakobin nämndes envar, som i någon mån yrkade förnuftets rätt i forskning, folkets och representationens rätt i samfundslivet, lagens rätt gentemot godtycke och våld».

⁴³ Hamilton II, s. 100.

⁴⁴ Hamilton I, s. XXXI.

⁴⁵ Hamilton II, s. 100.

⁴⁶ Hamilton II, s. 101.

⁴⁷ L. Stavenow, a. a., s. 280, påstår, att »patrioterna» kände gemensamheten i in-tressen med rojalisterna gentemot den nya tidens krav och [de] ville ej inlåta sig i kamp med regeringen». Om med »tidens krav» menas den sociala nyorienteringen torde

malmansklokt för att den blott verkar »bullen, stäm och oreda»⁴⁸ och för att den i hetta och ovist nit väcker allmän ovilja mot sig, men han förstår klart, att patrioter och jakobiner ha en gemensam front mot despotien, och han anser senare, att den unga oppositionen sviker sin uppgift, dels när den i desperation lämnar riksdagen,⁴⁹ dels när den dessförinnan genom sin oklokhets skrämte konungen till den grad, att han helt lämnat sig i Tolls armar. Så omöjliggöres det väntade samarbetet mellan konung och moderat opposition. Det är därför endast naturligt, att Hamilton stundom tar till hårda ord, när han efter riksdagen skriver ner sina minnen. Han tänker på, hur mycket större insatser en enig opposition kunnat göra, än vad som nu genom splittningen och hatet blev fallet. Det politiska programmet var ju för både den äldre och den yngre oppositionen i stort sett detsamma. Genom sin hetsighet kom den senare dock att göra »i sin världsvrå ont»⁴⁹ genom att utså split med förbigående av den gemensamma huvuduppgiften att sätta ett värn mot »despotismens anfall».⁵⁰ Hamilton talar aldrig om »kungamaktens och aristokratiens samhörighet mot den nya tidens tendenser».⁵¹ Det är despotismen, som är hans fiende, och det är i kampen mot den, som han saknar samarbetet med den nya generationens oppositionsmän.

»Under de olika politiska tänkesätten . . . insmög sig ett fjärde parti, vilket mästerligen visste draga fördel av de andra partiernas konvulsiviska rörelser. . . Det var agiotörerna»⁵² — Hamiltons gamla fiender sedan 1792. Dit räknar han alla dem, som spekulerat i gällande agio mellan bank- och riksgäldssedlar och som nu hoppades på att få full valuta för sina riksgäldssedlar. Agiotörernas huvudtillhåll var borgarståndet »dessa penningiglar»,⁵² som fysiokraten Hamilton avskydde av hela sitt hjärta. Redan första gången han nämner detta parti, framkastar han misstanken, att dess ledare mutat Håkansson att genomdriva den senare antagna realisationsplanen, vars låga rabatt för dem skulle vara synnerligen värdefull. Såväl denna beskyllning som hela detta partis existens kunna säkert diskuteras.

omdömet ha sin riktighet. Den senare delen av uttalandet stämmer däremot föga med Anekdoternas vittnesbörd. Patrioternas största insats vid 1800 års riksdag är just kampen mot regeringen. Steg för steg tvingas man att taga upp denna strid trots sin första önskan om samarbete.

⁴⁸ G. Landberg, Riksdagen under den gustavianska tiden, Sveriges riksdag, 7, Sthlm 1932, s. 128.

⁴⁹ Hamilton II, s. 101.

⁵⁰ Hamilton II, s. 102.

⁵¹ Stavenow — HT 02, s. 9.

⁵² Hamilton II, s. 108. Jfr också J. von Engeström, a. a., s. 229: »Till riksdagen ankommo de flesta med ett starkt missnöje mot penningkarlar, växelförsäljare och agiotörer», och Hamnström, a. a., s. 17.

Ordet agiotör hade för stora delar av folket blivit symbolen för den hänsynslösa vinningslystnaden, och utan tvivel hade privat spekulation väsentligt skadat landets ekonomi under de gångna krisåren. När sedan regeringen för att vinna borgarna genom Håkansson presterar ett för dem synnerligen gynnsamt finansförslag,⁵³ ligger det snubblande nära till hands för alla dem som insett detta förslags brister, att antaga, att Håkansson är köpt just av dessa hatade agiotörer. Vi ha i Hamiltons skildring inget belägg för en fastare partiorganisation eller en enhetlig, namngiven ledning. »Agiotörernas parti» är antagligen endast summan av alla dem, som för tillfället utan hänsyn till samhällsnyttan ville dra personlig vinning av landets nödläge genom en för dem förmånlig finansplan.

I sin dom över Gustav Adolfs rådgivare är Hamilton hård. Han anser, att konungen är en — låt vara stelbent — marionett i deras händer, och att regeringen hela riksdagen igenom spelar ett högt spel med landets dyrbaraste rättigheter som insats, och att den avsiktligt för sin unge herre bakom ljuset, när det gäller oformligheter, som dennes starkt utvecklade rättskänsla skulle ha opponerat emot.

Den förnämste rådgivaren är enligt Hamilton riksdrotsen greve Wachtmeister, som av rädsla för jakobinerna förlorat »den gnista av patriotism, varav han t. o. m. gav vedermälen vid Gävle riksdag».⁵⁴ Om amiral Cronstedt säger han bara helt kort, att han »aldrig fixerat stint i ansiktet någon människa»⁵⁵ — en intressant karakteristik av den senare Sveaborgskommendanten. Lagman Håkansson verkade »på ett allrådande sätt»⁵⁶ på konungen i finansärenden. Hamilton måste erkänna både hans vältalighet och hans kunskaper, men, säger han, »han ersatte detta med ränker och en den djärvaste tilltagsenhet att anse moralen som en växelbank, som han kunde öppna och tillsluta efter behoven».⁵⁷ Håkansson är lika enväldig i borgarståndet som biskop Wallquist i prästeståndet. Den senares erkända begåvning böjer sig Hamilton ärligt för⁵⁸, men han ger också belägg för hans djärvhet och förslagenhet genom en anekdot från 1789 års riksdag. Att Toll i sällsynt grad hade konungens förtroende, intyga alla källor.⁵⁹ Redan före riksdagen har Gustav Adolf sökt sig till denne Gustav III:s vän och beundrare, och under riksdagen lyckas denne steg för

⁵³ Se nedan.

⁵⁴ Hamilton II, s. 103.

⁵⁵ Hamilton II, s. 104.

⁵⁶ Hamilton II, s. 104.

⁵⁷ Hamilton II, s. 104.

⁵⁸ Hamilton II, s. 105.

⁵⁹ Se t. ex. Fersen, a. a., 4, s. 98: »För Toll hade kungen förtroende», och Hedvig Charlotta, 7, s. 20: Toll »både råder kungen och bearbetar de olika ledamöterna».

steg göra sig alltmer outhärlig. För Hamilton är Toll jämte Håkansson huvudmotståndaren, och det måste nästan bli så, när »despotismens förstfödde son»⁶⁰ står mot en av dess bittraste fiender⁶¹. Gustav Adolf säger sig själv veta, att Toll »aldrig haft sitt stånds förtroende»,⁶² men han visste också, att det var en man, som han helt kunde lita på. Samtidigt som adeln förlorar konungens förtroende växer därför Tolls inflytande.

Riksdagens första konstitutionella sammanstötning ägde rum kring det memorial majoren Holst⁶³ framlade med begäran om publicitet för bank och riksgäldskontor. Den unga oppositionen hävdar här med skärpa riksdagens rätt att själv avgöra huruvida dess egna verk skulle arbeta med sekretess och jämställer i detta hänseende bank och riksgäldskontor. Bakom sig har den en stark opinion, som anser, att publicitet i finansärenden är grunden för sund ekonomi. På detta sätt vill man även sätta en gräns för hemliga utskottets tendenser till maktutvidgning.⁶⁴ Rojalisterna däremot påstå, att 1772 års regeringsform § 47 giver konungen full rätt att bestämma vilka ärenden, som skola vara hemliga utan någon som helst inskränkning, samtidigt som de hävda en artskillnad mellan bankens och riksgäldskontorets sekretess. Hamilton gör också en dylik uppdelning. Han anser, att banken »som kreditverk skulle ej ens kunna hava bestånd med en dylik öppenhet»,⁶⁵ och i riksdagsdebatten påpekar han, att »förträffligheten av bankens nuvarande styrelselagar har för sig den lyckligaste erfarenhet». ⁶⁶ I detta sitt första yttrande i saken den 24 mars behandlar han så gott som uteslutande banken och slutar med ett förslag att hänskjuta frågan om sekretessen till »bankoutskottets mogna omprövande». ⁶⁷ Om riksgäldssekretessen nämner han nu bara några få ord, som dock visa, att han ser detta problem på ett helt

⁶⁰ Schinkel-Bergman, a. a., 4, s. 47. Jfr också C. W. Lilljeczona, Fältmarskalken, grefve Johan Christopher Toll, 1, Sthlm 1849, s. 78 f.

⁶¹ C. Hallendorff, Bankens öden från mössväldet till den andra realisationen, 1766—1803, Sveriges Riksbank, 3, Sthlm 1920, s. 213: »Alldeles särskilt vände de [oppositionen] sin ovilja mot gamle general Toll, vilken ansågs å konungens vägnar med sin drivna listighet dirigera det politiska spelet bakom kulisserna».

⁶² Hjelmér, a. a., s. 8.

⁶³ A. F. Skjöldebrand, Memoarer, utg. av H. Schück, 2, Sthlm 1903, s. 125: »En avskedad major Holst . . . ingav till Riddarhuset ett memorial, som han själv ej kunnat skriva, ej kunde uppläsa och slutligen blott kunde återtaga». Fersen, a. a., 4, s. 90: Klicken bryr sig mindre om riksgäldskontoret än att göra en bräcka i konstitutionen». Se också J. von Engeström, a. a., s. 231.

⁶⁴ Jfr Landberg, a. a., s. 130.

⁶⁵ Hamilton II, s. 109. Han tänker då särskilt på risken av ett kursfall om förhållandet mellan utelöpnade sedelmassa och bankens silverfond vore allmänt bekant.

⁶⁶ Adelsprotokollet, s. 62.

⁶⁷ Adelsprotokollet, s. 64.

annat sätt.⁶⁸ Han påpekar det rättmätiga i »den åstundan skuldenärer hava att på det nogaste bliva underrättade om deras skulds höjd och beskaffenhet»,⁶⁹ och han yrkar försiktigt, att »ridderskapet och adeln med vanlig vishet går den sanna och lagliga väg, som närmast leder till föremålet.»⁶⁷ När saken den 1 april åter kommer före, är Hamilton beredd att närmare granska också frågan om riksgäldskontorets sekretess. Nu konstaterar han, att 1789 års ständer klart av sagt sig sin billiga och naturliga rätt att öppet kunna granska sin skuld, men han drager också upp riktlinjer för »det som tör hända borde vara».⁷⁰ Det gäller att utreda konungens, hemliga utskottets och ständernas respektive rätt, och han föreslår ett ömsesidigt tillmötesgående. Genom att skilja »ständernas ostridliga rättighet» att få »behörig känedom om riksskuldens belopp, medlens förvaltande, kommitterade fullmäktiges uppförande och själva den dem lämnade instruktionens innehåll»⁷¹ från de mera »komplicerade finansoperationer»⁷⁰, som böra behandlas under sekretess; anser han sig ha gjort en tydlig gränsreglering på riksgäldssekretessens område. Kunskap om de förstnämnda förhållandena böra lämnas åt ständerna, medan de senare ur rent praktisk lämplighetssynpunkt böra kvarstå under sekretess. Han anser det formligen fel att dra upp denna tvist utan en kartläggning »av alla respektive riksdelars rättigheters vidd och gräns»⁷¹. I Anekdoternas skildring av debatten kring Holsts memorial påpekar författaren också rent ut att oppositionen »misstagit sig till formen»,⁷² då den glömmer att riksgäldskontoret, när det 1789 skapas i hemliga utskottet, ställes under det genom praxis⁷³ hemliga statsutskottet. Dess instruktion var visserligen hemlig, men torde dock ha varit allmänt känd på riddarhuset. Regeringen å sin sida kan och vill icke nämna instruktionens innehåll (konstitutionella bestämmelser få ej göras under sekretess) för att på så sätt hejda den unga oppositionen, och

⁶⁸ Hamiltons yrkande på riksgäldspublicitet ligger helt i linje med hans tidigare framförda åsikter i publicitetsfrågan. Se t. ex. Adelsprotokollet 1789, s. 197, där han energiskt hävdar att »riksens ständer må inhämta att penningarna blivit brukade till rikets gagn och nytta».

⁶⁹ Adelsprotokollet, s. 112.

⁷⁰ Adelsprotokollet, s. 113.

⁷¹ Adelsprotokollet, s. 114.

⁷² Hamilton II, s. 109.

⁷³ Den unga oppositionens svarsreplik, att »prejudikat kunna . . . icke anses för grundagar» (Adelsprotokollet, s. 74) är ett eko av Hamiltons hävdande 1789, då han i samma fråga säger: »Praxis är likväl ej grundlag» (Adelsprotokollet 1789, s. 197). Adlersparre skjuter dock över målet, då han förebrår Hamilton, att han svikit sina ideal. Han vill 1800 realistiskt skilja »det som kan vara känt» från »det som bör vara doltt» (Adelsprotokollet, s. 112), och därmed inskränka riksgäldssekretessen till en omfattning motsvarande bankosekretessen. Han har lämnat de vackra fraserna från 1789, men i sak slår han ännu lika energiskt vakt kring en sund publicitet. 1789 är han trotsigt, deklamatoriskt vältalig, 1800 klokt måttfull.

debatten blir helt naturligt ganska förvirrad, då den »måste föras med dolda motiv och argument».⁷⁴

Det är intressant, att se Hamiltons insats i denna strid. Han klandrar lika allvarligt den skadliga hetta,⁷⁵ som redan nu visade sig i diskussionen som Brahes oskickliga ledning.⁷⁶ Utan opposition böjer han sig för det som är fastställt,⁷⁷ inte därför att han gillar det, utan därför att det är lag eller praxis och utan att därför i sitt hjärta pruta på, vad han anser vara ständernas rätt. Hans mål är klarhet och gränsreglering och han anser sig kunna vinna detta inte genom utmanande provokation i olika tvisteämnen utan genom ärligt samarbete. Han ogillar därför Georg Adlersparres angrepp på dem, »som vid 1789 års riksdag varit av lika tänkesätt med det han nu hyste och förfäktade».⁷⁸ Möjligen känner han sig besvärad av det personliga anfallet,⁷⁹ ty hans försvar i Anekdoterna är ganska matt,⁸⁰ men än mera lider han av »den misshällighetsanda»,⁷⁸ som genom den hetsiga debatten trängt in i ståndet. Genom en direkt remiss till hemliga utskottet⁸¹ hade Brahe kunnat förhindra hela striden och stoppat den unga oppositionens försök att på nytt väcka 1789 års publicitetsstrid till liv.

»De oratoriska framgångar, som en del av dessa talangfulla, men åtskilligt övermodiga ungdomar under dessa riksdagsstrider tillkämpade sig, blevo dyrt köpta för riket.»⁸² Konungen, som kommit till riksdagen i bestämd avsikt att vinna dess förtroende, får av uppträderna på riddarhuset uppfattningen, att ärlig vilja saknas hos oppositionen. »Det blev därefter lätt för skuggrädsla och lyckojägare att intala honom, att här förbereddes en ny upplaga av 1789 års franska nationalförsamling, och att endast obönhörlig fasthet kunde förekomma farliga utbrott hos oss.»⁸² »Misshällighetslågan var upptänd», säger Hamilton. »Den slocknade ej under hela riksmötet.»⁸³

Den 3 april ägde konungens och drottningens kröning rum i stadskyrkan i Norrköping. Den dagen är »nästan att anse som säkerhets-

⁷⁴ Landberg, a. a., s. 130.

⁷⁵ Adelsprotokollet, s. 110, och Hamilton II, s. 110.

⁷⁶ Hamilton II, s. 111.

⁷⁷ Jfr de Geers yttrande: »Jag har ej förändrat min övertygelse, men jag respekterar lagen» (Adelsprotokollet, s. 116).

⁷⁸ Hamilton II, s. 112.

⁷⁹ Jfr ovan. Hedvig Charlotta, 7, s. 18, skriver: »De som kände sig träffade . . . blevo naturligtvis förgade. Endast de Geer nedlät sig att svara».

⁸⁰ Hamilton II, s. 112. »Han [Adlersparre] åtskilde ej de olika tidevarvens olika synpunkter.»

⁸¹ Enligt Adelsprotokollet, s. 60, begärdes sådan remiss av Holst redan den 24 mars och samma dag senare av dr von Schultzenheim (Adelsprotokollet, s. 70).

⁸² Hallendorff, a. a., s. 220 f.

⁸³ Hamilton II, s. 111.

Gustav IV Adolfs kröning i Norrköping 1800. Oljeskiss av C. Fr. von Breda.
Foto: Nationalmuseum.

aktens födelsedag», säger Hamilton, då han berättar om det missnöje det väckte, att konungen »stånderna ovetande, ständerna oåtspört och till största förundran»⁸⁴ insatt säkerhetsakten i sin kungaed, detta trots kungaförsäkrans löfte »att samma kungaförsäkran aldrig i det minsta skulle varken ökas eller minskas.»⁸⁵ Då anser han, att Gustav III handlat klokare, då han insåg, »det man väl kan svärja att lyda en enväldsherre, men att det var ohyggligt att svärja, det man skulle vara despot».⁸⁶ Konungens ord i samma ed, att han genom 1772 och 1789 års grundlagar av sagt sig »det förhatliga konungsliga enväldet»⁸⁷ ha tydligen intet värde för Hamilton, som av erfarenhet vet, hur föga dessa ord stämde överens med säkerhetsaktens anda. Han anser, att Gustav Adolf onödigt retat säkerhetsaktens fiender genom att nämna den i kungaeden,⁸⁸ och han berättar, att »var tänkande undersåte tillämpade på honom det Frälsaren sade om judafolket:

⁸⁴ Hamilton II, s. 113.

⁸⁵ Hamilton II, s. 113.

⁸⁶ Hamilton II, s. 114.

⁸⁷ Tidningar för Riksdagen i Norrköping år 1800, Sthlm 1800, s. 104.

⁸⁸ Adlerbeth, a. a., 2, s. 226, anser det också oförligt, att ej eden förelagts adeln i förväg. Jfr Schinkel-Bergman, 4, s. 84 f., vars uppgifter dock sakna belägg såväl hos Adlerbeth som hos Hamilton.

Förlåt dem Herre, ty de veta ej vad de göra; och de mindre tänkande ropade hurra».⁸⁹

»Hela kröningsakten var som ett 'Fader vår' skrivet på ett runstycke.»⁹⁰ Allt var »så smått, så föga lysande, så illa tilltygat av snöglopp och av elak väderlek, att därom är ordad allt då man ordad detta».⁹¹ Liksom Fersen⁹¹ och flera andra minnestecknare klagar Hamilton på den bristfälliga organisationen, och hur tarvligt och glädjelöst allt var. »Ständerna klädde av sig skjortan, monarken gav dem knappt ett glas vatten.»⁹² »Hela bemötandet å de kungligas sida var ej allenast nu utan under hela riksdagsvarelsen så torrt, att nästan själva hjärtana vissnade därvid.»⁹³ Har det hos regeringen funnits en klar avsikt, att göra riksdagen tråkig, så har den förvisso lyckats däri. På den punkten äro alla riksdagskrönikörer sällsynt eniga.⁹⁴

Efter skildringen av krönings- och hyllningsfestligheterna övergår Hamilton till en redogörelse för det hemliga utskottets arbete. Han anser, att dess »matta gång tillhörde vidsträcktare avsikter»,⁹⁵ och, säkert med all rätt, klandrar han att utskottets avdelning för finansfrågans utredning nu bestod av 27 medlemmar i stället för tidigare blott 9, då detta endast skulle försvåra utarbetandet av en bärkraftig finansplan. »Trettio»⁹⁶ finanshuvuden. . . Hela Europa framter knappt så många, men också hava de fem världsdelar ej uppdatat en sämre finansplan.»⁹⁷

Arbetet i det s. k. stats- och finansutskottet går mycket sakta framåt. Särskilt i finansfrågorna saknar man en ledande hand, som kan sammanjämka de stridande meningarna. Fersen klagar i sin dagbok ständigt över att Gustav III:s fasta hand är borta,⁹⁸ och alla sakna klara riktlinjer och given auktoritet. Förslaget i brännvinsfrågan, som »tycktes förena det tripla föremål, att giva staten en säker inkomst, säden en säker avsättning och hämma ett oinskränkt spannmålsödande»⁹⁹ väcker visserligen Hamiltons gillande, men, till-

⁸⁹ Hamilton II, s. 114 f.

⁹⁰ Hamilton II, s. 115.

⁹¹ Fersen, a. a., 4, s. 64 ff.

⁹² Hamilton II, s. 116.

⁹³ Hamilton II, s. 116. Jfr också Fersen, a. a., 4, s. 98: »Detta innesittande liv anstår föga en konung . . . Kungen har ej någon som helst förmåga att vinna folk.» Hambræus, Dagbok, s. 163 A, berättar dock, att »konungen är dagligen ute, ömsom till fot och häst och promenerar incognito».

⁹⁴ Se t. ex. Sköldebrand, a. a., 2, s. 126.

⁹⁵ Hamilton II, s. 117.

⁹⁶ Hamilton II, s. 117 f., anger felaktigt, att 18 medlemmar valdes av de tre ofrälse stånden. Skall vara 15. Därtill kommo 12 medlemmar, valda av adeln. Summan blir således 27 och ej 30.

⁹⁷ Hamilton II, s. 118.

⁹⁸ Fersen, a. a., 4, s. 104.

lägger han, »finansprojektet var landsfördärligt».⁹⁹ Man avser att skaffa ett mynt, och så föreslår man två förutom att riksgäldssedlarna fortfarande få vara i omlopp. Hamilton kritiserar allt. Sedan riksdagarna 1789 och 1792 är han väl insatt i finansiella frågor, och han har en klar uppfattning om att den finansplan, som hemliga utskottet slutligen kommit fram till, är allt annat än tillfredsställande.

Hamilton låg sjuk¹ under stor del av den tid stats- och finansutskottet arbetade, och hans redogörelse för de annars intressanta förhandlingarna där blir därför mycket summarisk. Motsättningarna inom utskottet voro oerhört stora. På ena sidan en huvudsakligen borgerlig fraktion, som önskar återställande av riksgäldssedlarnas nominella värde efter hand och på andra sidan finansmän sådana som Lagerheim och Liljencrantz, som inse det oriktiga och omöjliga i detta krav och önska en snar realisation med hög procent. Man hävdar från detta håll att 33 $\frac{1}{3}$ % eller minst 25 % vore lämpligt. I båda fallen räknar man med hjälp från banken, ty den gamla dualismen mellan bank och riksgäldskontor, som var så ödesdiger 1789, håller nu på att växa bort. Debuterna borttogo dock »tiden och som en långsam nordanvinds verkan på jordens frukter bidro dessa talen till projekternas mognad».²

Regeringen hade före riksdagen låtit Lagerheim³ utarbeta ett finansförslag, som med sin höga rabatt (33 $\frac{1}{3}$ %) skulle möjliggöra ett fullständigt ersättande av kreditsedlarna med dels ($\frac{2}{3}$) bankomynt, dels ($\frac{1}{3}$) räntebärande obligationer på 15 år. Detta förslag framsändes, när förhandlingarna börja löpa ut i kaos, men möter i synnerhet hos borgarna en stark opposition. Mot det uppställes ett annat förslag, framlagt av Håkansson, som avser att stabilisera riksgäldslutan utan rabatter. Det förefaller egendomligt, att Håkansson, som står regeringen mycket nära, på detta sätt motarbetar det förslag denna framställt genom Lagerheim, särskilt som detta i flera avseenden bygger på tankar, som Håkansson själv framfört före Gävle riksdag i det finansförslag, som han utarbetat till riksdagen, men som ej kom upp i hemliga utskottet. Mycket talar för att Håkansson här framsänts från regeringshåll för att vinna borgarnas förtroende — på präster⁴ och bönder⁵ trodde man sig kunna lita ändå —

⁹⁹ Hamilton II, s. 118.

¹ Influensan härjade mycket svårt under riksdagen.

² Hamilton II, s. 120.

³ Se Landberg, a. a., s. 131 f.

⁴ L. Hambraeus, Dagbok, s. 179 A, berättar, att Wallquist söker vinna också prästeståndets opposition genom att arbeta för dess förslag om tryckning av ståndets protokoll. Att han förlorade denna votering, »det var han själv skulden till», då han privat yttrat sig så, att han syntes »med mer nöje skola tappa än vinna i denna fråga». Hade han med sitt inflytande handlat öppet, skulle han ej haft ro emot sig . . . Hans avsikt var politisk, att vinna åt sitt tänkesätt några av dessa många med sitt lappri.»

⁵ Jfr också regeringens stora intresse för att bönderna skulle få tillträde till bankostyrelsen.

och för att så skapa ett ofrälse block mot den väntade adelsoppositionen.

Det slutliga utskottsförslaget kom efter långa strider att framgå som en kompromiss mellan Lagerheims och Håkanssons förslag⁶ — en kompromiss, som i mycket bär prägeln av en nödfallsutväg för att i alla fall till sist få slut på de omständliga, förvirrade förhandlingar, som hota att spränga hemliga utskottet. Denna kompromiss innebär, att »riksgäldssedelstocken, intill 15 milj. rdr, skulle övertagas av banken med en rabatt av $16\frac{2}{3}\%$ »⁷ så att $\frac{2}{3}$ direkt inlöstes med bankomynt och den återstående $\frac{1}{3}$ med s. k. kurantsedlar⁸ som skulle successivt indragas på 15 år. En silverfond på $4\frac{1}{2}$ milj. rdr skulle som basis för de nya bankosedlarna anskaffas genom en allmän förmögenhetsskatt.

Under sin sjukdom arbetade Hamilton tillsammans med greve Ruuth fram en egen finansplan, som grundad på bankens förmögenhet avsåg att »all riksgäld skulle försvinna, allt mynt bliva banko och all agiotage medelst brist på ämnen till agiotering få sin välförtjänta bana».⁹ För denna »kontrafinansplan»⁹ hade författarna intresserat även några andra av varje stånd. Hamiltons avsikt var att framlägga den, när finansutskottets plan kom upp till debatt i hemliga utskottets plenum.

Under det att stats- och finansutskottet arbetat på sin finansplan, hade själva riksdagsarbetet i hög grad legat nere. Under tiden 27 mars—23 april hade adeln endast tre sammanträden, varav två voro synnerligen kortvariga. Även om de offentliga sammanträdena voro fåtaliga, tyda många tecken på att det hemliga intrigspelet sköttes med oförminskad intensitet. Striden gäller inflytandet över konungen. Han står där sällsamt ensam mitt i ett riksdagsarbete, som han själv icke kan leda, med rådgivare, som han ej fullt vill anförtro sig åt. Han har planer på »att inskränka konungens makt att efter behag disponera rikets medel»,¹⁰ och är utan tvivel buren av en uppriktig

⁶ Kallat Håkanssons andra förslag. Jfr Hamnström, a. a., s. 78. Man anser, att Lagerheim och Håkansson enats om detta förslag under påskferierna. Se t. ex. J. von Engeström, a. a., s. 236. Observera dock Hjelmér, a. a., s. 14, som uppger, att Lagerheim försökt att förfalska stats- och finansutskottets protokoll över finansfrågan innan den gick till hemliga utskottet.

⁷ L. Stavenow, Den gustavianska tiden, s. 284.

⁸ Hamilton II, s. 120. Jfr G. F. Ridderstad, Gömdt är icke glömdt, 2, Linköping 1846, s. 36, där Toll i brev talar om »ett projekt till realisation, som tros vara författat av excellensen greve Ruuth». Detta kan dock icke gälla den av Hamilton omtalade planen då brevet är daterat den 7 mars, och Hamiltons plan enligt Anekdoterna ej var klar förr än i maj. Hamilton bygger tydligen på sina erfarenheter bl. a. från 1792, t. ex. om tvångslån. Se Almquist, a. a., s. 88 f., 105 f.

⁹ Hamilton II, s. 121.

¹⁰ Utdrag ur greve Samuel af Ugglas efterlemnade papper, utg. av E. V. Montan. HT 1881, s. 287.

strävan efter rättvisa och opartiskhet. Striden kring Holsts memorial har, som ovan nämnts, berört honom mycket illa, och han kan icke ha undgått att ta intryck av det hat mot och den fruktan för den unga oppositionen, som brann häftigt hos hans rådgivare. På radikalt håll hade gjorts »insinuationer till bondeståndet om onödigheten av religion, av präster, av konungar, om sötman av orden jämlikhet och frihet. Bönderna skvallrade. Från flera håll inberättades detta till den unge monarken,»¹¹ som därav upphetsad »trodde sig böra söka sin tillflykt bland sin fars forna vänner».¹¹ Fruktan drev honom steg för steg över till de gamla gustavianerna, och enligt Hamilton skedde den avgörande krisen den 19 maj¹² — dagen innan hemliga utskottet skulle fatta sitt beslut om finansplanen.

Den 20 maj kom stats- och finansutskottets plan före i hemliga utskottet. Hamilton hade berett sig på en debatt före beslutets avgörande, men därav blev intet. Konungen frågade omedelbart »med sin vanliga köld»¹³ om utskottet ville antaga sitt finansutskotts plan »sådan den för ett par dagar sedan blivit (?) föredragen».¹⁴ »Alla tre ofrälse stånden stego mannggrant upp på en gång, bockade sig och samtyckte.»¹³ Hamilton opponerar sig då mot detta snabba förfarande och giver »sin förundran tillkänna över den hastiga upplysning de hemliga utskottets ledamöter, som ej suttit i beredningen, kunnat inhämta i en så invecklad sak.»¹⁵ »Invändningen var förutsedd. En av varje stånd av räkenskapsutskottet . . . stod upp och försäkrade, att de hade svarat med fullkomlig kännedom om det ifrågavarande ämnet.»¹⁵ Kungen fastslår då endast, att »sedan tre stånd lämnat sitt bifall därtill skulle nu av detta arbete det som rörer finansgenast överlämnas till plen».¹⁶ Hamilton däremot hävdar sitt stånd ven-

¹¹ Hamilton II, s. 122. Jfr Färsen, a. a., 4, s. 85, och Hambraeus, Dagbok, s. 181 B. Den senare säger, att jakobinerna vill bondens »uppresning emot prästen . . . måtte vi klokt veta giva efter för att ej på en gång förlora allt». Att en och annan radikal medlem av oppositionen sökte vinna bönderna genom tal om social jämlikhet m. m. förefaller ej alls otroligt. På riddarhuset är dock den unga oppositionens krav mycket moderata.

¹² Hamilton II, s. 123: »Man påstår, att riksdrotsen hade med monarken . . . ett långt samtal den 19 maj . . . Efter denna konversation syntes konungen mycket nedslagen, mycket gråtögd.»

¹³ Hamilton II, s. 124.

¹⁴ Hamilton II, s. 124. Efter ordet »blivit» står i handskriften ett »?». Möjligen vill Hamilton på detta sätt reservera sig mot konungens påstående. Enligt Hamnström, a. a., s. 82, skall dock planen ha upplästs i hemliga utskottet den 18 maj, 2 dagar före avgörandet.

¹⁵ Hamilton II, s. 124 f. Hamnström, a. a., s. 84, not 1, anser Hamiltons anmärkning obefogad, då räkenskapsutskottets ledamöter hela tiden haft tillträde till stats- och finansutskottets handlingar och protokoll. Man kan dock förstå Hamiltons protest mot ett så snabbt avgörande av ett viktigt problem, som han anser otillfredsställande löst.

¹⁶ Hamilton II, s. 125.

tilationsrätt. Konungen vägrar visserligen medgiva debatt men går med på en särskild votering inom adeln, som utföll så, att »första och tredje klassen voro paria vota», men andra klassen, »bestående av cordonnerade och ocordonnerade lycksökare instämde med ofrälse stånden»,¹⁷ och så lämnades finansplanen till plena.¹⁸

Hamilton är oerhört upprörd över det forcerade sätt på vilket finansplanen genomdrives i hemliga utskottet. »Aldrig har svenska konstitutionens felaktigheter på ett mera uppenbart sätt blivit uppdragade»,¹⁹ säger han, och han anser den »jakobinsk innan jakobiner voro tilltänkta», då »de rikare beskattas i själva verket av de fattigare». Det är alltså mot sättet att låta tre stånds beslut gälla i en finansfråga, som rör alla, han vänder sig, och allt det rätliniga och samvetsgrant grundliga hos honom reagerar häftigt mot regeringens önskan att driva igenom en plan, som även dess mest trogna anhängare ansågo på sin höjd som »den påviska tron, bättre för samhället än ingen». »Sunda förnuftet jävade det uppgivna finansprojektet, men till planen hörde, att sunda förnuftet skulle kvävas.»²¹ Prästerna voro hovet helt tillgivna, borgarståndet »vann i allmänhet vid penningförvirringen»,²² och bönderna voro »lätt kvästa endast adeln kunde övervinnas».²³

Nu rycker också Toll fram i centrum av riksdagslivet efter att förut ha »fört till utseendet en passiv roll». Det behövs en gammal, tränad riksdagstaktiker för att kunna föra riksdagen till ett ur regeringens synpunkt lyckligt slut, och den insats, Toll gör dessa sista riksdagsveckor, har givit honom namnet »le ministre de la diète». »För Toll har kungen förtroende»,²⁵ säger Fersen, och ur många synpunkter är det mycket naturligt att Gustav Adolf, när han förtvivlad fastslår, att både hans »offentliga och enskilda» liv är uppfyllt av

¹⁷ Hamilton II, s. 125. Hamnström, a. a., s. 85, visar med stöd av hemliga utskottets protokoll, att endast tredje klassen har paria vota, medan första klassen har fyra ja mot två nej. Hamiltons misstag kan bero på, att två ledamöter av första klassen endast mycket tveksamt gävo sin ja-röst. »Av de 18 adliga ledamöterna inom hemliga utskottet röstade blott två . . . obetingat ja», säger Hamnström i detta sammanhang.

¹⁸ Hamnström, a. a., s. 82: »Hamilton, som alldeles oberättigat synes hava fruktat, att finansplanen icke skulle komma att överlämnas till ständernas avgörande . . .». Här om nämnes ingenting i Anekdoterna, säkerligen därför att denna misstanken, som så tydligt kommer fram i hemliga utskottets protokoll, visade sig obefogad.

¹⁹ Hamilton II, s. 127.

²⁰ Hambræus, a. a., s. 207 A.

²¹ Hamilton II, s. 127 f.

²² Hamilton II, s. 128.

²³ Hamilton II, s. 129.

²⁴ Lilljecrona, a. a., s. 80.

²⁵ Fersen, a. a., 4, s. 98.

²⁶ Drottningen har under riksdagen fått missfall och varit svårt sjuk i influensa.

bekymmer»,²⁷ söker sig till denne faderns beprövade vän, som vid Gustav III:s sida byggt upp den maktställning, som Gustav Adolf nu skulle hävda. Också över lantmarskalken hade Toll ett synnerligen stort inflytande, enligt Hamiltons uppfattning beroende på att han gjorde »sin cour åt grevinnan Brahes brorsdotter, en fröken Koskull»,²⁸

Den 26 maj skulle avgörandet om finansplanen äga rum i plena. På ömse sidor rustade man sig till strid, och »till den ändan kallades från alla orter officerare, drabanter, ynglingar, lycksökare. De kommo i talrika skaror till Norrköping och blott i riddareklassen inskrevos den 24 och 25 maj över femtio personer».²⁹

Clason³⁰ har betvivlat dessa uppgifter och han visar med stöd av riddarhusets protokoll, att för samtliga klasser inskrivits högst 34 personer under hela tiden 6—26 maj. I så fall skulle samtliga de memoarförfattare, som skildrat hur regeringen dessa dagar genom inkallande av officerare sökt stärka sin ställning ha misstagit sig eller åtminstone överdrivit betydligt. Att Skjöldebrand skriver, att »en mängd officerare från Stockholm och andra ställen blivit kallade till riksdagen»,³¹ och att Johan von Engeström berättar om att »lassetals ankommo lycksökare»,³² kan man möjligen anse såsom en oppositionens överdrift. Också Adlerbeth³³ kan ha fallit för frestelsen att schematisera. Men, när den ultraroyalistiske Axel von Fersen för den 23 maj antecknar i sin dagbok, att »generaladjutanten har på konungens befallning givit order till överståthållaren att meddela regementscheferna, att de skola begiva sig till Norrköping före söndagen och tillåta alla officerare, som önska det, att komma med»,³⁴ vill man gärna tro att det ligger sanning bakom, särskilt som han själv var i Stockholm just då. Han fortsätter: »Man förstår mycket väl, att det är för att samla röster till den dag, då finansplanen skall avgöras, vilket sker på måndag. Denna åtgärd blev genast känd och var ytterst drumlig. Det hade varit bättre, att man, som jag på sin tid framhöll, skulle förutsett, att man behövde dem och inte ha låtit

²⁷ Hedvig Charlotta, 7, s. 34.

²⁸ Hamilton II, s. 129. Jfr Skjöldebrand, a. a., 2, s. 123, och Lilljecrona, a. a., s. 123.

²⁹ Hamilton II, s. 129. Denna siffra är säkerligen överdriven. Hela andra klassen hade blott 111 voterande den 26 maj, därav 66 ja-röster. Se nedan.

³⁰ S. Clason, Några anmärkningar rörande riksdagen i Norrköping år 1800. HT 1897 s. 14.

³¹ Skjöldebrand, a. a., 2, s. 131.

³² J. von Engeström, a. a., s. 240.

³³ Adlerbeth, a. a., 2, s. 229.

³⁴ Fersen, a. a., 4, s. 104.

dem resa därifrån».³⁵ Något senare berättar han från sin egen resa till Norrköping att »vägen var full av officerare som begävo sig till riksdagen.»³⁶ Likaledes säger Hedvig Charlotta: »Sant är, att en kurir avsändes till Stockholm med hemlig order, att så många officerare som möjligt från Lätta dragonerna och Livdrabanterna skulle komma och taga säte i riddarhuset i och för vinnande av tillräckligt antal röster för finansplanen vid plenum den 23 (skall vara 26). Som nämnda regementen då i dagarna skulle ha manöver blev saken bekant.»³⁷

Clason anser, att regeringen visserligen sökt stärka sin ställning genom att samla säkra röster, men han hävdar, att »en betydlig överdrift» var för handen »i fråga om utsträckningen».³⁸ Den 24 maj utdelades enligt hans uppgifter ur riddarhusutskottets protokoll endast 9 polletter, den 25 ingen och den 26 12. Alltså blott 21 st. på hela riddarhuset i direkt samband med den viktiga debatten. Det har för denna uppsats icke varit möjligt att kontrollera för vilka klasser dessa 21 polletter gällt, men man måste väl räkna med att regeringen av taktiska skäl placerat dem i klasserna två och tre, som skulle bli avgörande, då man säkert trodde sig kunna lita på klass ett. Vid omröstningen den 26 maj blevo röstsiffrorna i tredje klassen 80 ja mot 81 nej.³⁹ Det blev alltså i denna klass ett knappt regeringsnederlag trots alla ansträngningar, men i klass 2 vann regeringen en klar seger med 66 ja mot 45 nej,⁴⁰ och kunde därför då också klass ett, som beräknat följde regeringen, se sin plan antagen. Röstetalen var här 78 ja mot 36 nej.

Fersen berättar, att vägen till Norrköping var »full av officerare», och han förebrår regeringen, att den någonsin låtit dem lämna riksdagen. Kan icke dessa hans ord ge anvisning på en möjlighet till detta problems lösning? Till kröningen i april hade ganska mycket trupper nedkallats, men då man ej hade furage,⁴¹ sändes de omedelbart efter festligheterna tillbaka till hemorten igen. Säkerligen läto dessa truppers officerare vid sitt besök i Norrköping skriva in sig på riddarhuset, och när de sedan till denna viktiga votering åter nedkallades dit kunde så utan att det framgår av protokollet obemärkt intaga sina gamla platser.⁴² På detta sätt skulle samtliga föreliggande upp-

³⁵ Ibid, s. 104 ff.

³⁶ Ibid, s. 106.

³⁷ Hedvig Charlotta, 7, s. 28.

³⁸ Clason, a. a., s. 14.

³⁹ Adelsprotokollet, s. 699.

⁴⁰ Se också Hamilton II, s. 130 f.

⁴¹ Fersen, a. a., 4, s. 81.

⁴² Möjligen kunna regementsarkiven i krigsarkivet ge upplysning om i vilken utsträckning stockholmsofficerarna rest till Norrköping just för voteringen den 26 maj.

gifter kunna förstås och sammanjämkas. Fersen, som ser massor av officerare på vägarna till riksdagen, Hamilton, som ser rojalisternas stora antal på riddarhuset men icke tänker på, att många redan tidigare varit inskrivna, när han kanske också med medveten överdrift⁴³ berättar om detta i Anekdoterna, och slutligen Clason, som strängt följer det officiella protokollets uppgifter.

Det är ganska intressant att se, hur riddarhuset på de tio — eller kanske åtta, då väl de flesta stannade över den 29 maj — dagarna mellan den 26 maj och den 5 juni, då voteringen ägde rum i den viktiga brännvinsfrågan,⁴⁴ minskat från 386 röstande till 299, och att ungefär $\frac{3}{4}$ av denna minskning skett på bekostnad av regeringens röstsiffra, medan bara $\frac{1}{4}$ faller på oppositionen.⁴⁵ Det gäller här visserligen en helt annan fråga med delvis andra sympatier och antipatier, men man vågar nästan ändå draga den slutsatsen, att samtidigt som den visserligen högljudda och initiativrika men ganska fåtaliga unga oppositionen av fri vilja lämnar riksdagen, vågar också regeringen utan risk avstå från ett stort antal trogna ja-sägare. Den ansåg sig nu kunna behärska riksdagen utan deras bistånd.

Debatten på riddarhuset den 26 maj inleddes med att lantmarskalken uppläste en skrivelse från konungen där denne på det ivrigaste påyrkar antagandet av finansplanen och bland annat lovar, »att så vida riksens ständer denna plan med vad därtill hörer antaga och gilla»⁴⁶ avstå från »den andel av bevillningen, som statsverket njutit»⁴⁷ och giva riksgäldskontoret denna summa fr. o. m. nästa år. Hamilton ser i detta löfte endast ett ytterligare bevis på »till vad grad han var missledd av agiotörernas uppriktiga men hans falska vänner».⁴⁸ Han begär ordet och föreslår, att »Hans Maj:ts nådiga eftergift»⁴⁹ skulle kunna användas »att framte 4 % årligen till aktier⁵⁰ av hela

⁴³ Jfr ovan.

⁴⁴ Adelsprotokollet, s. 928.

⁴⁵ Just i tredje klassen minska ja-rösterna från 80 till 50, medan nej-rösterna sjunka från 81 till 68.

⁴⁶ Adelsprotokollet, s. 531.

⁴⁷ Tolv tunnor guld.

⁴⁸ Hamilton II, s. 131. Jfr Hamnström, a. a., s. 68, som omnämner, att Håkansson redan i stats- och finansutskottet hävdad, att »med konungens samtycke borde statsverkets andel av bevillningen komma riksgäldskontoret till godo, och således hela bevillningen anslås till detta verk.» För den unga oppositionen, som planerat en tidsbegränsning för bevillningen till statsverket var det mycket olägligt, att hela bevillningen på detta sätt fastlöstes vid realisationen. På så sätt försvagas redan från början grunden för dess opposition så avgörande, att detta faktum otvivelaktigen har stor del i den hopplöshet och desperation, som kommer till uttryck den 29 maj.

⁴⁹ Adelsprotokollet, s. 687.

⁵⁰ Såväl i Liljencrantz' som Lagerheims finansprojekt ingick förslag om räntebärande obligationer. Hamilton hade i Gävle 1792 i hemliga utskottet (Hamilton I, s. 189) föreslagits 4 % obligationer att ersätta utredningskommissionens och krigskommissariatets sedlar. Hans avsikt var också då att skaffa ett mynt och undvika agiotage.

den föreslagna summan av 5 milj. rdr i bankokurant, vilka kännare ej ansågo nu annorlunda än som riksgäldssedlar i bankouniform». ⁵¹ Detta kloka förslag avböjer dock lantmarskalken genast genom att torrt fastslå, att »Kungl. Maj:t har själv sagt, huru och med vad villkor Han täckes göra denna eftergift». ⁵²

Efter en långvarig och synnerligen hetsig debatt, som pågick från kl. 9 på f. m. till kl. 8 på kvällen, syntes riddarhuset äntligen redo att fatta sitt beslut. Massor av finansprojekt ha framlagts och förkastats, och Hierta hade gång på gång sökt skaffa en grund i dagens beslut för den unga oppositionens krav på periodicitet — livsnerven i riksdagsinstitutet. Alla voro nu trötta och man ville ha ett avgörande. »Voteringspropositionen var enkel . . . vann ja, så antogs hemliga utskottets finansprojekt i hela dess vidd; vann nej, skulle detta projekt granskas punktvis». ⁵³ Carl de Geer frågar då enligt Anekdoterna »till undvikande av all surprise tvenne gånger lantmarskalken om inte voteringen endast anginge den inrikes skuldens betalande, och om icke både den utländska skulden samt den övriga bevillningen vore utom all fråga. Lika många gånger svarade lantmarskalken: 'det förstod sig av sig själv', ⁵⁴ och all »anledning var sålunda betagen, att införa detta beting i kontrapositionen». ⁵⁴ Hamilton visar med detta senare yttrande, att han förstår oppositionens förbiseende i denna strid. Den skulle ha skjutit in sitt förbehåll i kontrapositionen, »om det nu över huvud stått i dess makt att genomdriva ett dylikt beslut, vilket nog inte är så givet». ⁵⁵ Själv deltog Hamilton föga i debatten. Protokollat nämner endast ett enda yttrande, där han opponerar mot Claës Lewenhaupts försök att förkorta debatten, »helst ett avslag av ridderskapet och adeln, nu mer efter trenne stånds bifall ej något kunde verka». ⁵⁶ Att en dylik uppmaning till resignation

⁵¹ Hamilton II, s. 132.

⁵² Adelsprotokollet, s. 688.

⁵³ Hamilton II, s. 133. Hamilton sammanför här flera yttranden av de Geer (Adelsprotokollet, s. 675 ff.). Denne säger bl. a.: »genom ja kan endast bifallas planen och de summor, som fordras till själva realisationens utförande; all annan summa, som däri är föreslagen, tillhörde det riksens ständer att särskilt besluta om» (s. 692). På detta svarar dock lantmarskalken ingenting direkt, men senare (s. 698), då de Geer återoppar sitt tidigare yttrande och kraftigt hävdar, »att om ja vunne, ingenting skulle anses vara avgjort, varken om tid eller något, som rörer bevillningen,» svarar honom lantmarskalken *en* gång »att det förstodes av sig självt» (s. 698). Andra gången han faller samma yttrande, är som svar på en liknande fråga av Axel Adlersparre. Hamilton har tydligen förblandat detta. Likaså talar aldrig de Geer om »den utländska skulden». Det är Hierta, som vill utskilja den utländska skulden från den övriga bevillningen. Dessa Hamiltons misstag äro synnerligen begripliga vid nedtecknandet ur minnet av denna dags tolv timmar långa debatt.

⁵⁴ Hamilton II, s. 134.

⁵⁵ Clason, a. a., s. 27. Jfr i övrigt Clasons intressanta och värdefulla försök att förstå Brahes handlingssätt under de stormiga debatterna den 26 och 29 maj.

⁵⁶ Adelsprotokollet, s. 693.

skulle reta Hamilton är naturligt, och i en svarsreplik säger han sig ej tro, »att tre stånds beslut bleve ett skäl för ridderskapet och adeln».⁵⁶

Den unga oppositionen hade till största delen ogillat hemliga utskottets finansplan. Sammanträdet den 26 maj var ett nederlag för den, både för att finansplanen antagits och för att den begärda reservationen angående bevillningsrätten ej införts i beslutet. Den 28 maj, när frågan om tjänstehjonsstadgans förbättring kom upp till debatt i riddarhuset, sökte man taga skadan igen »på det mest inpolitiska sätt».⁵⁷ »Jämlikhetsprinciper, redan ur modet på deras födelseort, och som blott förförde de sämsta folkklasser . . . blevo här debatterade med en iver och en vältalighet, som hindrade adelns protokoll för den dagen att se dagsljuset, eller rättare sagt att befordras till trycket.»⁵⁷ Mot denna »suppression»⁵⁷ reagerade visserligen Hamilton som alltid kämpat för tryckfrihet, men när det gällde själva saken står han fullständigt avvisande. Denna ovilja mot att mjuka upp klassgränserna hänger naturligt samman med hans statiska och fysiokratiska livsinställning. Man kan icke tvivla på övertygelsen, när han anser, att den »ytterligheten att borttaga husagan, det är bereda vägen till en vida äventyrligare riksaga». »Erfarenheten visar», säger han, »till människosläktets vanheder, att den del därav, som aldrig fått edukation, bör vid vad år som helst aldrig helt och hållet vara därifrån befriad.»⁵⁸ Det är en storgodsägare som talar om sina erfarenheter, både av den fördelaktiga, fasta lönestadgan och av den kära husagan. Kanske också allra djupast om en skräck för den »riksaga», som i Frankrike krossat storgodsägarväldet och förtrampat det, som Hamilton alltid kämpat för, »äganderättens helgd».⁵⁹

Hamilton påstår, att konungens rådgivare under dagarna mellan den 26 och 29 maj beslutat »till den grad upphetsa dessa nya frihetslärare [den unga oppositionen], att om möjligt vore, de skulle lämna valplatsen».⁶⁰ Den 28 maj borde efter vanan en deputation ha avgått »till de andra stånden att kungöra dem adelns beslut angående finansplanen; men då herr lantmarskalken, innan överläggningen började, fick höra, att man ville hava förbehållet intaget i expeditionen, blev en lång överläggning mellan honom, general Toll och flera av hov-

⁵⁷ Hamilton II, s. 134.

⁵⁸ Hamilton II, s. 135.

⁵⁹ I kampen för äganderätten låg i de allra flesta fall stor — om också omedveten — egennytta. Detta klandras särskilt av den yngre oppositionen flera gånger under riksdagen och även i samband med redogörelser för debatten den 26 maj. Se t. ex. Kerner, a. a., s. 300.

⁶⁰ Hamilton II, s. 135.

partiet, varav resultatet blev, att ingen deputation avgick den dagen»,⁶¹ berättar Hans Hierta i ett brev. Man var alltså å båda sidor⁶² beredd att möta en eventuell kris.

Denna kom vid »riddarhusets plenum den 29 maj på ett sätt som», säger Hamilton, »prisade mästaren general Toll. Adelsns beslut rörande realisationen upplästes till justering, och då några ledamöter ville företaga den, vägrades dem denna naturliga rättighet av lantmarskalken.»⁶³ Carl de Geer hävdar nu, att hans reservation skulle ingå i expeditionen till de andra stånden, medan lantmarskalken med all rätt svarar, att »expeditionen ej kan vara annan än enlig med propositionen»⁶⁴ och anmanar en deputation att avgå, trots att expeditionen ännu ej är justerad. Detta uppväcker en storm av ovilja.⁶⁵ Hamilton anser, att när Brahe⁶⁵ den 26 maj sagt, att »det förstås av sig själv» detta verkligen var hans övertygelse, och att han då fattat det som naturligt, att såväl bevillning som tidsbegränsning var ståndets rätt.⁶⁶ »Vad vitt fält hade han ej att här hedra sig»,⁶⁷ men »därtill hade han ej nog sinnesstyrka. Han var i hela sin politik överröstad, inom sitt eget hus av sin egen fru, av sin sväger . . ., av dennes fru . . . och av general Toll,⁶⁸ som offentligen uppmanade honom⁶⁹ att bruka sin makt.»⁶⁷

Mycket talar för, att Hamilton här rätt tolkat Brahes svåra situation. Han var toffelhjälten, som av en olycklig tillfällighet satts på lantmarskalksstolen. Utan tvivel har Toll ansett, att Brahe skött debatten den 26 maj svagt och förebrått honom de medgivanden han där givit oppositionen. Under mellandagarna har han så utsatts för mycket stark påtryckning från olika håll, och resultatet blev den 29 maj-debatten, ett lika illa skött återtag, där dock Toll genom sin hänsynslösa taktiska skicklighet vinner slaget. Man behöver bara läsa protokollen för att finna den oerhörda skillnaden mellan Tolls och Brahes positioner, trots att de säkert noggrant förhandlat just med tanke på ett oroligt sammanträde den 29 maj. Protokollet näm-

⁶¹ L. Wahlström, *Svenskar från förra seklet*, 1, Sthlm 1915, s. 53.

⁶² Hjelmér, a. a., s. 15: »Adeln var mycket vresig i dag (den 27 maj) över vad som i går förefallit».

⁶³ Adelsprotokollet, s. 705.

⁶⁴ Jfr t. ex. Skjöldebrand, a. a., 2, s. 134: »Ropet vid föregående plenum var ett sakta sus emot detta». J. von Engeström, a. a., s. 240, säger däremot med den erfarne oppositionsledarens sakkunskap: »Stor var hettan, men icke farlig och obetydlig mot vad jag fordom sett».

⁶⁵ Jfr Skjöldebrand, a. a., 2, s. 133: »Hans enda men sanna ursäkt var, att han ej ägde nog förstånd att begripa nedrigheten av detta steg».

⁶⁶ Jfr Clason, a. a., s. 118.

⁶⁷ Hamilton II, s. 166.

⁶⁸ J. von Engeström, a. a., s. 240: »Toll utnyttjade sin gåva att reta sinnen».

⁶⁹ Adelsprotokollet, s. 704 o. 707.

Hans Hierta. Porträttmedaljong av Johan Tobias Sergel. Foto efter en avgjutning tillhörande docent Georg Landberg, Uppsala.

ner, att Toll »ropade»,⁷⁰ men om Brahe står det rätt betecknande, att han »fick ljud med klubban och utlät sig». ⁷⁰ Hans förklaring att hans ord den 26 maj varit hans »enskilda övertygelse»,⁷⁰ varmed han antagligen menade, att de ej ingått i propositionen, mottages med »åter ett häftigt ropande av lika blandad beskaffenhet som de föregående», eller för att citera Hamilton: »Inte ett stim utan ett för-tvivlans rop blev svaret». ⁷¹ »Man hörde ej annat än orden våld, kränkta rättigheter m. m.»,⁷² men under tiden anmodar lantmarskalken på Tolls förnyade uppmaning deputationen — »i förmodan av vad som inträffade redan utsedd, redan uppskriven»⁷² — att avgå med den ojusterade expeditionen⁷³ till de ofrälse stånden. Nu når tumultet sin höjdpunkt, och nu komma, i känsla av maktlösheten och hopplösheten i denna situation, avsägelser, dels från adelskapet, dels från rätten att deltaga i denna riksdag. Hamilton återgiver dessa avsägelser⁷⁴ riktigt så när som på Hans Hierta, som icke blott lämnade

⁷⁰ Adelsprotokollet, s. 707.

⁷¹ Hamilton II, s. 136.

⁷² Hamilton II, s. 137.

⁷³ Hamilton II, s. 137, talar om »det ojusterade protokollet». Han menar därmed protokollsutdraget. S. 135 kallar han samma utdrag »adelns beslut». Protokollet var redan justerat, när den stormiga debatten utspann sig.

⁷⁴ Hamilton II, s. 137.

riksdagen utan också adelskapet.⁷⁶ »Ett klubbslag åtskilde riddarhuset, men samma slag sprängde det nästan,⁷⁶ ty under eder och förbannelser strödde större delen av de s. k. jakobiner deras sönderrivna polletter⁷⁷ på torget, gingo genast till polisen, beställde sig hästar och inom få dagar syntes av dem ej en enda.»⁷⁸ I denna den unga oppositionens sista strid på 1800 års riksdag har Hamilton tydligt stått vid dess sida mot den mening som hävdats av lantmarskalken och Toll. Hans namn är i protokollet nämnt endast en enda gång och då i den långa raden av dem, som stödjade de Geers krav. Han har väl stått oförstående inför den unga oppositionens sociala krav, men nu, när det gäller rätten till bevillning⁷⁹ och till laglig ordning, tvekar han inte att förena sig med dem, och de ord med vilka han skildrar dess desperata reträtt, visa, att han inser denna förbittrade fraktions betydelse för oppositionen mot enväldet.

»Denna dag var ämnad till uppträden.»⁸⁰ På eftermiddagen samma dag »var ett nytt av en del av adeln inom hemliga utskottet. I själva verket var det obetydligt, kanske onödigt, kanske också nyttigt.»⁸⁰ Hamilton tar med dessa ord upp skildringen⁸¹ av den framstöt för ständernas rätt gent emot hemliga utskottet, som den 29 maj på eftermiddagen gjordes av ett antal medlemmar av hemliga utskottet. De flesta av dem tillhörde patrioterna — den äldre, lugnare oppositionen. Det har sitt stora intresse att se, hur naturligt och självfallet denna övertager huvudansvaret som aktivt oppositionsparti bara ett par timmar efter att den unga oppositionen lämnat valplatsen. Till

⁷⁶ Tanken på att som demonstration mot riddarhusets kompakta motstånd avsäga sig adelskapet var säkerligen icke ny hos den unga oppositionen. Söderhjelm, a. a., 2, s. 117, säger: »Diskussionen om adelskapet begynte . . . på hösten 1792», och senare s. 245: »redan år 1793 anhöllo tvenne adelsmän, överste Haij och hovintendenten Tham . . . att få avsäga sig sitt adelskap, emedan detta vore ett hinder för det allmänna bästa». Denne Tham var kusin till P. A. Thams fader. (P. A. Tham avsåg sig adelskapet den 29 maj 1800.) Man har rätt att tro, att det var en gammal tanke, som fick ny aktualitet under den hopplösa kampen den 29 maj, även om man måste medgiva, att det var »vare sig rätt eller klokt av en offentlig personlighet att av harm över en motgång — låt vara i en väsentlig sak — bortkasta en maktställning, som, hur kringskuren den än må vara ändå kan giva möjlighet till fortsatt verkande för de idéer man omfattat. (Wahlström, a. a., s. 52). Om den ättshistoriska bakgrunden för avsägelsen jfr G. Landberg, Hierta-Järta (Västmanlands-Dala nations skriftserie 1955).

⁷⁷ Till och med Fersen, a. a., 4, s. 108 f., anser, att Brahe gör orätt, när han faller undan för Toll och Lewenhaupt den 29 maj.

⁷⁸ Också Fersen, a. a., 4, s. 109, berättar, att de »revo sönder sina märken».

⁷⁹ Hamilton II, s. 137 f.

⁸⁰ Skjöldebrand, a. a., 2, s. 137: »Vi kämpade ej så mycket för saken, ty vi satte oss ej emot summan . . ., som för principen, för nationens rättighet att fritt beskatta sig».

⁸¹ Hamilton II, s. 138.

⁸² Möjligen bygger också Adlerbeth, a. a., 2, s. 232 f., sin version av dessa händelser på Hamilton. Adlerbeth har i övrigt på många punkter överensstämmelse med Hamilton, men någon undersökning, om Anekdoterna möjligen legat till grund för hans anteckningar, har icke gjorts för denna uppsats.

den 29 maj har denna äldre opposition intagit en påfrestande mellanställning, då den ej velat acceptera vare sig regeringens eller jakobinernas program i full utsträckning. Genom händelserna på förmiddagen samma dag hade den i ett slag fått huvudansvaret för hela oppositionen.

Anledningen till att Hamilton så grundligt skildrar just denna episod i sina Anekdoter, angiver han vara, att det protokollsutdrag, som konungen låtit utgå gratis med alla tidningar⁸² var »så ofullständigt, så avstympat, att det blott väckte allmänhetens uppmärksamhet utan att tillfredsställa dess nyfikenhet».⁸³ Kanske vill Hamilton också som självförsvar gent emot det officiella protokollet och den allmänna uppfattningen framhäva, att icke lusten till avsägelse utan kampen för bevillningsrättens tryggande är huvudsaken för honom i denna framstöt.⁸⁴

Den 26 maj »blev även avgjort på riddarhuset, att ett projekt till realisationsgrunder skulle hänskjutas till hemliga utskottet med förbehåll, att det skulle återvända till ständens avgörande».⁸⁵ I det ojusterade protokollsutdraget av den 29 maj hade detta omnämnts, men det sista förbehållet utelämnats.⁸⁶ Detta väckte oro hos många redan på riddarhuset den 29 på förmiddagen, men »de fingo ej ljud och bullret var sådant, att ingenting kunde komma före än mindre avgöras».⁸⁷ Man fruktade att »vid det allmänna våldet»⁸⁸ bevillningsgrunderna skulle gå direkt från hemliga utskottet till bevillningsutskottet med förbigående av ständernas rätt att besluta i denna sak. Åtta medlemmar av hemliga utskottet samlades därför efter middagen samma dag hos Hamilton för att rådgöra om denna fråga. Denne var »då själv betänkt uppå att fara ensam upp till monarken och begära härom upplysning, dock något villrådig, om detta steget kunde verka, då han numer trodde att den så mycket missledde prinsen kunde lova ett i enrum och hålla ett annat inom utskottet».⁸⁹

⁸² Ingår i Årstrycket.

⁸³ Hamilton II, s. 38.

⁸⁴ Jfr Hjelmér, a. a., s. 16 f.

⁸⁵ Hamilton II, s. 139.

⁸⁶ Wälloflige Borgare-Ståndets Protocoller vid Riksdagen i Norrköping År 1800, Sthlm 1800, (cit. Borgarståndetsprotokollet), s. 342, omnämner adelns expedition *utan* det av Hamilton nämnda förbehållet. Möjligen kan konceptet till denna expedition finnas kvar i Riddarhusarkivet och bestyrka Hamiltons påstående om att adelns beslut ändrats vid den slutliga avfattningen. Tyvärr har det för denna uppsats ej varit möjligt att närmare kontrollera denna sak. Man har dock all anledning att sätta tro till Hamiltons ord. Händelserna den 29 och 30 maj tyda på sanningsenlighet i hans påstående och dessutom är denna oro för förbehåll och tillägg och misstänkta ordalydelser något mycket karakteristiskt för honom. Ofta är också hans oro berättigad.

⁸⁷ Hamilton II, s. 139.

⁸⁸ Hamilton II, s. 139 f.

⁸⁹ Hamilton II, s. 140.

De åtta övriga adelsmännen tänkte avsäga sig sina platser i hemliga utskottet under dess eftermiddagsplenium samma dag, men Hamilton avstyrker detta »som ett mindre lämpligt upptråde i de tre ofrälse ståndens närvaro».⁸⁹ Han yrkar i stället på, att man nu genast före sammanträdet skall uppsöka kungen för att begära upplysning i ämnet. En halv timme före sammanträdet början begära så dessa nio medlemmar av hemliga utskottet företrädde hos Gustav IV Adolf. Denne är uppretad över förmiddagens nya upptråde på riddarhuset och skickar »lantmarskalken att fråga dessa herrar vad de åstundade. Mindre behaglig och mindre skicklig ambassadör kunde han väl aldrig välja»,⁹⁰ ty lantmarskalken framförde oklokt nog till konungen ord för ord vad Hamilton »för egen räkning och särskilt sade honom»,⁹¹ nämligen att man ville på detta sätt undvika »en hop obehagliga scener i de andra ståndens närvaro».⁹¹ »Ordet scen var visst icke passande utom i ett enskilt förtroende . . . visst icke nämnt i tanke, att det skulle föredragas.»⁹¹ Kungen blir nu än mera förbittrad över detta hot och låter hälsa, att »efter var som helst scener ej stode att undvika»⁹¹ kunde de lika gärna yttra sig i utskottet. Snopna vandra de nio ledamöterna till utskottets plenium, och Hamilton får i uppdrag, att »säga vad honom syntes». Han vill principiellt undvika all strid⁹² inför de ofrälse. Då sammanträdet är slut begär han därför enskild audiens för sig och sina kamrater, förvånad över »att denna audiens skall så högtidligen här nu äskas».⁹³ Konungen hade enligt Hamiltons uppfattning verkligen önskat en scen, som framkallat »de övriga ståndens smickrande medhåll»,⁹³ men detta användes nu genom dessa hans kloka ord, och audiensen utsattes till påföljande dag kl. 11.

⁸⁹ Hamilton II, s. 141.

⁹¹ Hamilton II, s. 142. Jfr Hjelmér, a. a., s. 16, vars skildring steg för steg överensstämmer med Hamiltons.

⁹² Fersen, a. a., 4, s. 109 f. berättar, att konungen knappt kommit in i utskottet »förrän greve Hamilton kom och sade med låg röst till honom, att han begärt audiens för att . . . Konungen avbröt honom och sade, att han icke ville mottaga några förtroenden av honom och att han kunde tala högt». Hamilton talade sedan vid sammanträdet slut. Även Fersens dagbok verifierar på avgörande punkter Anekdoternas skildring. Däremot står man frågande inför Fersens redogörelse för samtalet på slottet (s. 111). Skulle ej Hamilton med förtjusning ha citerat konungens bistra yttrande i detta sammanhang? Lantmarskalkens tivelaktiga roll i samband med denna sak i hemliga utskottet, som nämnes av Fersen, framgår också tydligt av Hemliga utskottets protokoll 1800, II, Akt 75, RA. Om Hamiltons sätt att i stillhet söka undgå strid se nedan. Hedvig Charlotta, 7, s. 31 ff., omnämner också dessa händelser, men audiensen den 30 maj torde knappast vara riktigt återgiven.

⁹³ Hamilton II, s. 143. Jfr Årstryckets avtryck av protokoll från hemliga utskottet den 29 maj 1800, s. 1—2, som också överensstämmer med Anekdoternas uppgifter och Hemliga utskottets protokoll 1800, II, Akt 75, RA, där Hamilton redan den 29 säger, att »intet beslut var taget om avsägelse. Herr lantmarskalken var icke anmodad sådan anmäla». Samtalet gällde en fråga, som angår honom »enskilt och det stånd, vartill han hör».

På bestämd tid infunno sig alla utom en, som retirerat och därför »erhöll Nordstjärneorden vid riksdagens slut».⁹⁴ De övriga insläpptes i konungens sängkammare en i sänder, men ingen fick gå ut. »Var och en gjorde sina andraganden, alla ganska olika.»⁹⁴ Man klagade över våldet på riddarhuset, över det ojusterade protokollsutdraget, de tunga skatterna — »med ett ord sanningar av alla slag blevo ej sparade, men i den länta roll konungen spelade, hörde han på dem utan sinnesrörelse».⁹⁵ Han konstaterar endast kort »huru de alla instämde i enahanda tankar»⁹⁵ ett påstående, som Hamilton på det skarpaste förnekade. Riksdrotsen och hovkanslern inkallas nu och upprätta »ett ganska matt . . . ganska ofullständigt protokoll över detta samtal»,⁹⁶ trots protester från både Hamilton och en greve Schwerin. På eftermiddagen samma dag uppläses detta också i hemliga utskottet, »och genast därefter stego alla talmännen av de tre ofrälse stånden upp och höllo tal»⁹⁷ över konungens förenade mildhet och vishet vid sina lagliga rättigheters fredande».⁹⁸

Hamilton har under samtalet med konungen på slottet anmält sin önskan att få nedlägga sin plats i hemliga utskottet »i anseende till de hinder honom mött, att få i utskottet som i ridderskapet och adelns pleno yttra sina tankar».⁹⁸ Han trodde sig ha särskild rätt därtill på grund av sjukdom.⁹⁹ Han har också nämnt händelserna på riddarhuset den 26 och 29 maj såsom anledningen till sitt missnöje, och särskilt fruktat inskränkningar i bevillningsrätten.⁹⁸ Sedan konungen försäkrat, att »sättet för utgifternas utgörande skulle utlämnas till riksens ständers plena att, då bevillningsutskottets utlå-tande inkommer, nyttja deras rätt och uppå ett med grundlagarna instämmande sätt detsamma granska» och därmed anledningen till oron för beskattningsrätten tydligen var borta,¹ önskade de flesta

⁹⁴ Hamilton II, s. 144.

⁹⁵ Hamilton II, s. 145.

⁹⁶ Hamilton II, s. 146. Den von Schwerin, som satt i Hemliga utskottet var greve Knut Filip Carl (i Adelsprotokollet, s. 38 kallad Carl Philip.) Kommentatorn till Hedvig-Charlottas Dagbok (7, s. 628) förblandar honom med frih. Werner Gottlob von Schwerin, som också deltog i 1800 års riksdag men ej var led. av Hemliga utskottet.

⁹⁷ Hamilton II, s. 146 f.: »Tal till den grad osammanhängande med vad som blivit anfört och i och med detsamma med det sunda förnuftet . . .»

⁹⁸ Se avtryck av protokoll från audiensen på Norrköpings slott den 30 maj 1800. s. 2—3. Årstrycket.

⁹⁹ Enligt Stats- och finansutskottets protokoll och handlingar 1800, RA, var Hamilton upprepade gånger på grund av sjukdom förhindrad deltaga i arbetet. Jfr också hans ständiga sjuklighet vid tidigare riksdagar.

¹ Adlerbeth, a. a., 2, s. 233: »Så slöts detta quid pro quo, som egentligen syntes tillkommit genom lantmarskalkens oskicklighet, som icke på riddarhuset förstått att skilja frågorna på sätt konungen gjort i sitt yttrande». Säkerligen beror mycket av stridigheterna på riddarhuset både den 26 och 29 maj på en oklarhet om lantmarskalkens mening och mål, som drev misstänksamheten över alla gränser.

av dem som opponerat återtaga sina platser. Hamilton däremot litar icke riktigt på uppgifterna. Han yttrar sig om och om igen och hävdar, »ytterligare ständernas rätt att överlägga»,² och han väntar ända till eftermiddagens utskottssammanträde innan han uttalar sin önskan »att med ledamotskapet i hemliga utskottet fortfara».³ Schwerin och Schultzenheim — »jakobinklubbens hjältar»⁴ — däremot »gingo bort under den svaga och alldeles inte till ämnet hörande förevändningen av deras hälsas skötande»,⁵ säger Hamilton hånfullt i Anekdoterna. Han tycks där ha velat glömma sin egen avsägelse, ty därom nämnes blott mycket vagt, och han ser smått föraktfullt ner på dessa två, som svika sin plikt mot oppositionens sak. Det har dock sitt stora intresse att se, att den hopplöshetens ande, som lockade den unga oppositionen att lämna riksdagen den 29 maj, trängt så långt in i även den gamla oppositionens led, att dess kanske främste ledamot överväger⁶ att lämna riksdagens centrala utskott. Att Hamilton, när han skrev sina Anekdoter, söker förbigå detta momentana utslag av resignation hos sig själv med tystnad, visar kanske mer än något annat, hur oklokt han senare ansåg ett dylikt steg vara.

På grund av den opposition mot lantmarskalken, som kommit till konungens öron genom Hamiltons och hans kamraters klagomål tog sig Gustav Adolf enligt Anekdoterna »anledning att infordra adelns protokoller för den 26 och 29 maj».⁷ Därav följde sedan åtal inför Göta hovrätt mot dem, som »sistnämnda dagen visat sig mest missnöjda».⁸ Detta upprör Hamilton oerhört. Yttrandefriheten och riksdagsmannarätten äro heliga ting för honom. »Ingenting hade varit värdigare», säger han, »ingenting anständigare än att adeln protesterat

² Avtryck av prot. från audiensen på Norrköpings slott den 30 maj 1800, s. 4, Årstrycket.

³ Avtryck av protokoll från hemliga utskottet den 30 maj 1800, s. 2. Årstrycket.

⁴ Jfr Landberg, a. a., s. 150: »Den mycket moderate patrioten David v. Schultzenheim». Hamilton II, s. 110, anser däremot Schultzenheim vara bergspartiets »orakel» och förebrår honom särskilt (s. 121) att han söker draga upp en debatt om privilegierna i hemliga utskottet. Hamilton vill på intet sätt räkna honom som patriot. Jfr också J. von Engeström, a. a., s. 233.

⁵ Hamilton II, s. 147. Schwerin befrias enligt läkarintyg i Hemliga utskottets prot. 1800, II, RA, på grund av »haemorrhoidala oordningar», Schultzenheim på grund av »gikt» som lagt sig på »på högra länden, njurarna och tarmarna med mycken värk och upphostning».

⁶ Hjelmér, a. a., s. 16: »Hamilton sade, att det [att avgå] hade han än [den 29 maj] icke visst beslutit, utan ville först uppgiva anledningarna, som kunde förmå honom därtill.» Senare (s. 17) berättar han att Hamilton den 30 maj vill stanna. »ehuru han vore sjuklig och önskade att slippa härifrån». Schinkel-Bergman, a. a., 4, s. 100, påstår, att konungen »endast efter mycket övertalande» lyckats förmå adelsoppositionen att kvarstanna i hemliga utskottet. Jfr också Stavenow, Den gustavianska tiden, s. 87.

⁷ Hamilton II, s. 148. Jfr också Adelsprotokollet, s. 863 ff.

⁸ Hamilton II, s. 148.

mot en sådan förföljelse»,⁹ då adelns ledamöter som delar av den lagstiftande makten ej »för sina meningar»⁹ kunde hänvisas till vilken domstol som helst. Hovpartiets pluralitet var dock nu så stor, att den kvarvarande oppositionen icke vågade taga ett initiativ till skydd för de anklagade, men Anekdoternas ord visa klart Hamiltons uppfattning i denna fråga.

»Hovet visste draga den gränslösaste vinning av denna övervikt. De följande dagarna voro blott tecknade med gåvor och uppoffringar.»¹⁰ Brännvinsbeskattningen blir nu en »fortfarande hemmansränta . . . intill dess Kungl. Maj:t och riksens ständer annorlunda överenskomma».¹⁰ »Man kan näppeligen driva begabberiet längre»,¹¹ säger Hamilton upprörd »som stånden självkraft enligt säkerhetsakten svårligen kunna rådplåga om vad ämne som helst, då intet ämne får hos dem upptagas till överläggning utan särskilt tillstånd av konungen.»¹² Hamilton har i debatten på riddarhuset ivrigt kämpat för, att denna överenskommelse skulle gälla endast »till nästa riksdag, eller ock, om riksens ständer änteligen skola nämnas, bör det tillägg göras; vart stånd obetaget att anse sig som en särskild kontrahent».¹³ Även här kommer alltså fruktan för överröstning av de tre ofrälse stånden fram, och det är mot denna fara, Hamilton segt vill försvara sitt stånds rätt och den gamla privaträttsliga uppfattningen om brännvinsavgifterna.

»Då välviljan nu syntes gränslös skedde i form av en remiss från hemliga utskottet den propositionen att genast erlägga den löpande bevillningen i banko.»¹⁴ Hamilton påstår med bestämdhet, att detta ärende aldrig varit behandlat i hemliga utskottet.¹⁴ Den 11 juni upplästes dock på riddarhuset ett protokollsutdrag,¹⁵ som bl. a. anmäler nödvändigheten av att »statsverkets penninginkomster ifrån nästa års början erläggas och inflyta med $\frac{2}{3}$ i bankospecie och $\frac{1}{3}$ i riksdaler kurant, därest realisationen, efter förmodan då kan försiggå, men i annat fall utgöras med kreditsedlar efter den dem åsatta devaluationen».¹⁶ Man ville alltså föregripa realisationen och öka bevillningen

⁹ Hamilton II, s. 148.

¹⁰ Hamilton II, s. 149.

¹¹ Hamilton II, s. 150.

¹² Hamilton II, s. 149 f.

¹³ Adelsprotokollet, s. 926 f.

¹⁴ Jfr Landberg, a. a., s. 144 f. Försök till olagligheter i samband med protokoll från och till hemliga utskottet hade enligt Hjelmér förekommit tidigare. Se Hjelmér, a. a., s. 13 f. Detta visar, att tanken på att förfälska ett officiellt protokoll tydligen lag mycket nära till hands och icke alls tillhörde ovanligheterna.

¹⁵ Adelsprotokollet, s. 1216 ff.

¹⁶ Adelsprotokollet, s. 1217.

med 20 %. Den 12 juni kom saken upp till debatt, men mötte ett kompakt motstånd i alla stånden. Johan von Engeström karakteriserar på riddarhuset förslaget som »en ny bevillning, såsom avvikande ifrån det igenom votering den 26 maj nästlidne fastställda beslutet».¹⁷ Hamilton säger i ett skarpt yttrande rent ut, att »uti hemliga utskottet var aldrig fråga om den nuvarande bevillningen. . . . Annat beslut känner jag ej.»¹⁸ Han påstår, öppet, att protokollsutdraget är »snörrätt stridande mot billighet och även mot hemliga utskottets avsikt, enligt vad jag kunnat fatta».¹⁸ Riddarhusets svar på lantmarskalkens proposition blir också »ett starkt nej».¹⁹

Redan Hamiltons franka yttrande i debatten visar, att han, då han talade, misstänkte en förfalskning från regeringens sida i avsikt att med stöd av hemliga utskottets auktoritet på omvägar höja bevillningen. I Anekdoterna hävdar han detta utan omsvep. Ämnet hade »aldrig förevarit i hemliga utskottet, och . . . en så otidig begäran blev i alla fyra stånden med indignation förkastad. Då sanningen om rätta beloppet började spridas, ursäktade presidenten Lagerheim sig därmed, att det var ett misstag i expeditionen. Han var likväl denna expeditions chef. Han borde hava kommit på fästning.»²⁰

Hamnström har i sin avhandling²¹ betvivlat Hamiltons uppgifter och säger, att Hamiltons historia är så mycket underligare »som det just var Hamilton själv, som i hemliga utskottet lyckades genomdriva, att den punkt i instruktionen för riksgäldskontoret, som handlade om bevillningens förhöjning, överlämnades till plena avgörande. Egentligen ville Hamilton, att hela instruktionen skulle avgå till plena.»²¹ Hamnströms misstänksamhet mot Hamilton är här säkerligen obefogad. Dennes kamp i hemliga utskottet gäller icke, som Hamnström påstår, »instruktionen för riksgäldskontoret» utan frågan om konvojkommissariatets skuld. Denna kallas av konungen i hemliga utskottet för en »bevillningsfråga».²² Kan möjligen detta ha föranlett Hamnström att tro, att debatten gäller denna fråga om bevillningen?

Visserligen överensstämmer de här omstridda partierna av utskottets expedition till plena med det av konungen justerade protokollsutdrag, som enligt påteckningen blivit »uppläst i hemliga utskottet den 10 juni 1800»²³ och även med ett odaterat koncept,²⁴ som åter-

¹⁷ Adelsprotokollet, s. 1309.

¹⁸ Adelsprotokollet, s. 1310.

¹⁹ Adelsprotokollet, s. 1313.

²⁰ Hamilton II, s. 151.

²¹ Hamnström, a. a., s. 112 not 5.

²² Jfr Landberg, a. a., s. 145 f. och nedan.

²³ Hemliga utskottets protokoll 1800, II, Akt. 120, RA.

²⁴ Hemliga utskottets protokoll 1800, III (lösa koncept m. m.), RA.

finnes bland hemliga utskottets handlingar. Detta hindrar dock ej, att de avgörande raderna kunna vara ett litet tillägg, som undgått uppmärksamheten vid justeringen vid slutet av ett långt, tröttsamt sammanträde i hemliga utskottet, men vars oriktighet kommit i dagen vid läsningen på riddarhuset den 11 juni och i den noggranna debatten den 12 juni. Hamiltons ord förtjäna en alldeles särskild tilltro här, då det gäller hans speciella intresse: bevillningsrätten, och hans ord på riddarhuset och i Anekdoterna tala så tydligt i samma riktning, att man ej har anledning att betvivla deras riktighet.

Denna debatt blev genom misstanken att protokollsutdraget var förfalskat ett fullständigt nederlag för regeringen, som nu med desto större intensitet rustar sig för att vinna sitt huvudmål — makten över realisationen.

Vid samma tillfälle som man debatterade det tydligen falska protokollsutdraget från hemliga utskottet, förelåg till behandling även ett annat ärende från samma utskott: det som rörde konvojkommissariatets skuld.²⁵ För konvojering av svenska handelsfartyg under de stora krigen hade det s. k. konvojkommissariatet ådragit sig en betydande skuld. Hemliga utskottets beredningsutskott, där Hamilton vid detta tillfälle var närvarande hade beslutat föreslå utskottet,²⁶ att hos ständerna anhålla, att denna skuld måtte överföras till riksgäldskontoret, men »själve Håkansson hade befarat efter så många uppoffringar att matta sitt stånd»,²⁷ och han fann på en utväg, som visade »hans djärva sinnelag och inpatriotiska hjärta».²⁷ Han vill förbehålla ärendet för utskottets plenum och lyckas, enligt Hamilton, med stöd av ett förfalskat protokollsutdrag från beredningsutskottet förmå de »tre ofrälse stånden med en oblyghet utan exempel, under tysthetsedens skydd och i tillit på medbröders feighet förklara sig att sitta med ständers makt enligt 47 § i regeringsformens ordalydelse»²⁸ och med anledning därav ha rätt att avgöra denna fråga inom utskottet. Genom att den sammankopplats med ett samtidigt förslag av diplomatisk betydelse, har det säkerligen varit lätt för Håkansson, att få de ofrälse med sig i denna sak. Detta framgår tydligt av hemliga utskottets protokoll,²⁹ där Håkansson flera gånger talar om, att »ärendet är av den ministeriella beskaffenhet, att det

²⁵ Jfr Landberg, a. a., s. 145 f.

²⁶ Hemliga utskottets protokoll 1800, III, RA, innehåller ett koncept, antagligen från beredningsutskottet, som anhåller att »det täcktes Kungl. Maj:t nådigast överlämna detta viktiga göromål till riksens höglovliga ständer under nu pågående riksdag».

²⁷ Hamilton II, s. 152.

²⁸ Hamilton II, s. 152.

²⁹ Hemliga utskottets protokoll II den 10 juni 1800, RA.

ej kan till rikens ständers kännedom vidare uppgivas». Hamilton däremot hävdar bestämt, att »här förekomma tvenne olika ämnen. Det ena om ersättning för de engelska uppbringningarna. Jag inser och billigar de raisoner, varför detta ämne måste hållas ministeriellt. Det andra, angående konvojkommissariatets skuldsättning å riksgäldskontoret. Varför detta ämne skall hållas tyst, därtill kan jag icke inse någon anledning.» Anekdoterna nämna dock ingenting om denna uppdelning eller om lättheten att sammanblanda dessa två frågor, utan påpekar i stället med lidelsefull skärpa, »det själva inbillningskraften ej kan längre förnedra äganderättens helgd, än om en del medborgare fick i löndom oförsynt efter godtycke skattlägga de övriga».³⁰ Hamilton »numera den sista frihetsgnistans outröttlige förfäktare»,³⁰ påstår sig icke känna igen det föregivna beslutet från beredningsutskottet. »Håkansson, röd som en blod, invänder att protokollen vore att tillgå»,³¹ och Hamilton får också se dem men känner fortfarande ej till ordalydelsen. »Jag var ju över saken. Jag var ju varken galen, döv eller full» säger han till sekreteraren, »och en överenskommelse av den beskaffenhet protokollen intyga kan jag ej erinra mig.»³¹ Denne påpekar då, att protokollet ej är justerat, vilket Hamilton nämner till konungen »mycket vördnadsfullt och sakta»,³¹ men denne befäller honom snävt intaga sin plats. Han gör det, och tar där till orda och hävdar bestämt »med en styrka och en iver, som förvånade både konungen och de ofrälse stånden»:³² ville de ofrälse taga denna bevilning, finge »beskattningsrepartitionen ske på nämnda stånd, och att adeln därifrån vore fritagen».³² »Detta är en beskattningsfråga», säger han, »varuti alla fyra stånden böra överensstämma . . . i annat fall kunde alla beskattningsfrågor dragas till hemliga utskottet.»³³ Enligt hans uppfattning borde saken gå till plena.³⁴

Konungen, »som i sin villrådighet bleknat och rodnat»³⁵ fann sig slutligen påverkad av adelns majoritet vid voteringen föranlåten att hänskjuta saken till ståndens plena, »men framhöll samtidigt, att hans makt över sekretessen var obeskuren; han var blott angelägen att icke missbruka sin rätt, när det gällde en bevilningsfråga».³⁶ Hamilton

³⁰ Hamilton II, s. 153.

³¹ Hamilton II, s. 154.

³² Hamilton II, s. 155.

³³ Hemliga utskottets protokoll II den 10 juni 1800, RA.

³⁴ Hamnström, a. a., s. 113, som i övrigt är ganska kritisk mot Hamilton och som sammanfattar sitt omdöme om hans Anekdoter i orden: »mera spirituella än tillförlitliga» (s. 3), säger i detta sammanhang: »För sin oförskräckthet att mota detta oblyga försök att kringgå ständernas bevilningsrätt förtjänar Hamilton och i allmänhet adelns ledamöter allt beröm».

³⁵ Hamilton II, s. 156.

³⁶ Landberg, a. a., s. 146.

anser sig vid detta tillfälle ha räddat »riket från ett prejudikat av de våldigaste följder».³⁵ När denna beviljning sedan kom upp på riddarhuset, talar han för dess antagande — det enda tal som hölls — och som anledningen »till Hamiltons frikostighet ej var alldeles okänd, instämde enhälligt i hans tillstyrkande».³⁷

Även mot denna Hamiltons berättelse ställer sig Hamnström ganska skeptisk. Han medger dock, att den omständigheten, att protokollet för den 4 juni, då beredningsutskottet sammanträtt, icke återfinnes bland statsutskottets övriga papper, »giver ett visst stöd åt Hamiltons berättelse».³⁸ Det enda som finnes kvar är det nämnda konceptet,³⁹ men detta stämmer också helt med Hamiltons uppgifter. Icke blott detta faktum och den detaljrikedom och livfullhet Anekdoternas skildring äger, utan även hemliga utskottets protokoll av den 10 juni,⁴⁰ giva goda skäl för ett accepterande av Hamiltons version av händelseförloppet. Man kan icke undgå att märka den lidelsefulla intensitet, som glöder under den korrekta dräkt protokollet klätt de olika yttrandena i. Säkerligen har debatten varit mycket häftig, och just Hamiltons påpekanden i fråga om konvojkommisariatets skuld kan ha stimulerat den. Mycket starka skäl tala alltså för att även denna tidigare starkt betvivlade uppgift av Hamilton är fullt korrekt.

»Ständernas givmildhet sträckte sig likväl ej till arvprinsarna.»⁴¹ Förslag hade väckts på riddarhuset om en gåva till hertigarna Karl och Fredrik för att betala deras skulder. När saken debatterades där, vann förslaget många förespråkare, och bl. a. talar också Hamilton för »en plikt, som lika fullt torde bliva nödvändig»,⁴² om inte förr så vid prinsarnas frånfälle. Han föreslår 70 000 rdr åt hertig Karl och 30 000 rdr åt hertig Fredrik. Med utgång från detta yrkande ställer sedan lantmarskalken sin proposition och adeln besvarar den »med ja och några nej».⁴³ Prästeståndet instämmer, men »bonde- och borgarstånden» — enligt Anekdoterna — »på en vink från hovet och general Toll avslogo denna billiga begäran».⁴⁴ Konungen ville nämligen, »att dess farbröder som gäldbundna skulle stå hos honom»,⁴⁴ medan Toll i denna sak inspirerats av »det hat, han hyste för Hertig Karl».⁴⁵

³⁷ Hamilton II, s. 157. Jfr Adelsprotokollet, s. 1314.

³⁸ Hamnström, a. a., s. 113 not 2.

³⁹ Hemliga utskottets protokoll 1800, III, RA.

⁴⁰ Hemliga utskottets protokoll II den 10 juni 1800, RA.

⁴¹ Hamilton II, s. 157.

⁴² Adelsprotokollet, s. 1080.

⁴³ Adelsprotokollet, s. 1085.

⁴⁴ Hamilton II, s. 157.

⁴⁵ Hamilton II, s. 158.

Greve Johan Christoffer Toll. Teckning av Ehrensvärd. Foto: SPA.

Denna Anekdoternas förklaring, som tydligen var ganska allmän på denna tid,⁴⁶ motsäges bl. a. av Hedvig Charlotta i hennes dagbok. »Jag har svårt att tro påståendet, att Toll i smyg motarbetat hertigen»⁴⁷ säger hon, och senare omtalar hon, som ett försvar för konungen, att han »avhandlat ärendet med de fyra talmännen.»⁴⁷ Läser man Tolls inlägg i debatten, kan man svårigen undgå att märka dess brist på entusiasm.⁴⁸ Hans slutyrkande »att då realisationen vore gjord, och då icke trängande riksskulder det förhindrade, utbetala till deras kungl. högheter förenämnda summor (100 000 + 50 000 rdr) av de överskott, som kunna bli å fastställda fonderna»⁴⁹ är av en man i Tolls ställning som visste realisationens svårigheter, och hur osannolikt det var, att det skulle kunna bli överskott »å fastställda fonderna», icke något annat än ett artigt avslag. Detta undgår ej heller hertigarnas vänner, och A. G. Mörner,⁵⁰ påvisar, »att en mindre

⁴⁶ Se t. ex. P. L. Oxholm, Anmärkningar gjorte ved og efter Rigsdagen i Sverrig Aar 1800, Minerva 1802, Köpenhamn 1802, s. 300: . . . »Intet var billigere og lettere at udføre, naar Kungen ikkun havde havt mindste Tilbeielighed dertil» och Hedvig Charlotta, 7, s. 36 f.

⁴⁷ Hedvig Charlotta, 7, s. 37.

⁴⁸ Jfr Wieselgren, Riksdagen i Norrköping år 1800, Svensk månadsskrift 1864, Göteborg 1864, s. 548, not 9, som dock anser Hamiltons yttrande »fullkomligen grundlöst».

⁴⁹ Adelsprotokollet, s. 1071.

⁵⁰ Kavaljer hos Hedvig Charlotta och därför även insatt i hertigparets brydsamma ekonomiska ställning.

summa, utsatt på viss betalningstid, torde vara vida mer svarande mot ändamålet, än en större, utsatt på obestämd tid med osäkra tillgångar».⁵¹ I den riktningen går också — som nämnt — riddarhusets beslut.⁵² Det verkar ej otroligt, att Toll, när han ej lyckades driva igenom sitt intetsägande förslag på riddarhuset, framkallar ett avslag i borgarståndet, där hans vän Håkansson är allenastyrande, och »böndernas bistånd var ju icke att hoppas på»,⁵³ det visste han förut. Genom att två stånd så stodo mot två föll frågan. Avslaget är så mycket mer oförklarligt, som både drottningen och kronprinsen hugnades med stora gåvor. Även om ingenting kan bevisas om Tolls skuld till detta, har man ej rätt att direkt avfärda Hamiltons förklaring som ett utslag av renodlad ovilja mot en motståndare. Däremot förefaller det mycket otroligt, att Gustav Adolf skulle ha något särskilt intresse av att se sina farbröder i skuld.

Den 12 juni ägde den debatt om bevillningstiden rum, som den unga oppositionen fruktat skulle utebli, och som den kämpat så intensivt för att säkra. Man hade kunnat vänta en hetsig strid när detta den gustavianska tidens klassiska tvisteämne skulle ventileras men därav blev intet. I det närmaste enstämmigt yrkade man på bevillningens utgående till nästa riksdag med de vanliga reservationerna från 1789 och 1792 om »ridderskapets och adelns rätt att alltid bestämma tid och summa»,⁵⁴ och detta blev också ståndets beslut. I samband med denna fråga framlades ett förslag, »att vissa deputerade skulle utnämnas med rättighet att mellan riksdagarna minska bevillningen enär omständigheterna så föranlät».⁵⁵ Hamilton påstår, att detta förslag endast var avsett som ett medel till »ståndernas förkrossande»,⁵⁶ då han fruktade, att ett sådant utskott lätt kunde få övertaga alla en riksdags befogenheter. Ständernas sammankallande skulle så helt bli obehövt.

Han förhandlar för att undvika detta med ledaren för prästeståndets opposition, professor Wijkman. Denne lyckas i sitt stånd genomdriva, »att bevillningen oförändrad skulle utgå».⁵⁶ Genom detta beslut skulle ett eventuellt planerat utskott sakna all motivering. Hamilton yrkar därför på ett liknande beslut också på riddarhuset. Han påpekar, att bevillningen redan vore fastställd för femton⁵⁶ år, och att minsk-

⁵¹ Adelsprotokollet, s. 1076.

⁵² Adelsprotokollet, s. 1085.

⁵³ Hedvig Charlotta, 7, s. 37.

⁵⁴ Adelsprotokollet, s. 1286.

⁵⁵ Hamilton II, s. 160.

⁵⁶ Hamilton II, s. 161. I Anekdoternas relation av Hamiltons yttrande på riddarhuset nämnes också »det sextonde året var ämnat till avbördande av konvojkommisariatets skuld» (s. 161). Detta är ett minnesfel av författaren. Konvojkommisariatets affärer hade ännu ej behandlats, då beslut fattades om bevillningen. De kommo upp på eftermiddagen samma dag den 12 juni. Hela Hamiltons redogörelse är en fri, men i övrigt sakligt riktig omskrivande sammanfattning av flera hans yttranden.

ningsrätten i andras händer vore »ett högst onödigt, ingalunda present och t. o. m. vådligt försiktighetsmedel . . . Höja, minska bevillningen är ständernas ensak», säger han, »det är en av deras ömmaste rättigheter, betaga dem den är att avskaffa gammal lag, vilket ej kan ske utan på sätt 42 § i regeringsformen utstakar».⁵⁷ Med oppositionen vid sin sida vinner han gehör för sina tankar och i propositionen infogas så som en garanti orden »oavkortad och oförändrad till sina bestämda ändamål».⁵⁸ Så hade de fåtaliga patrioterna lyckats hindra det befarade anslaget mot ständernas rätt, och även om de genom sin minoritet sågo sig nödsakade att gå med på, att samma bevillning skulle fortfara till nästa riksdag,⁵⁹ så noterar Hamilton med tydlig tillfredsställelse, att »en stor fara för konstitutionens ringa kvarleva»⁶⁰ undvikits. Dock förvånar honom hovpartiets foglighet. Snart får han röna flera prov därpå och — som han menar — också förklaringen därtill.

Att den finansplan, rikets ständer antagit, den 26 maj var synnerligen bristfällig, måste redan före detta avgörande ha stått klart för alla i regeringen som voro insatta i finansiella frågor. Hamilton tror, att det från början varit deras avsikt att framskaffa ett »oklokt finansprojekt för att giva skälig anledning hänskjuta till konungens vishet, det som aldrig kommit i fråga, om nämnda projekt till sin natur från början förståndigt varit sammanfattat».⁶¹ Säkerligen går Hamilton här för långt i sin misstänksamhet. Troligare är, att regeringen, först sedan den av motståndet mot Lagerheims plan förstått, att en lösning efter dess linjer vore omöjlig i hemliga utskottet, och att liten möjlighet förelåg att kunna ena utskottet om någon godtagbar plan, försökt åtminstone frampressa ett beslut — i vilken riktning det än gick — för att få slut på alla långa förhandlingar. Utskottets arbete måste få ett resultat, som kunde framläggas i plena. Dess plan skulle också säkert antagas av ständerna, då man knappast kunde vänta att riksdagen under de få veckor som voro kvar av riksdagstiden skulle kunna tänkas ena sig om ett annat förslag än utskottets. Kunde man sedan med hjälp av regeringens egna maktresurser framlocka en vidsträckt fullmakt⁶² för den att revidera finansplanen i den riktning nödvändigheten krävde, skulle säkerligen finansproblemet kunna lösas efter sundare riktlinjer.

⁵⁷ Adelsprotokollet, s. 1282.

⁵⁸ Adelsprotokollet, s. 1286.

⁵⁹ Adelsprotokollet, s. 1286, och Hamilton II, s. 163.

⁶⁰ Hamilton II, s. 163 f.

⁶¹ Hamilton II, s. 171 f.

⁶² Om oformligheterna vid denna »fullmakts» tillkomst jfr Landberg, a. a., s. 134 f.

Omedelbart efter det att finansprojektet antagits den 26 maj gjordes ett försök från privat håll, att korrigera några av dess största brister. Assessor D. Heijkensköld, som var en framstående ledamot av bankoutskottet, anhöll nämligen hos konungen om en revision av finansplanen, som var ur saklig synpunkt synnerligen välmotiverad. Gustav Adolf var först entusiastisk, men slog efter några dagar helt om, varför planen föll. Hamilton anser, att det »förmodligen»⁶³ var vid detta tillfälle i början av juni, som »Håkanssons finansprojekt i hela sin vidsträckta och konungamakten så gynnande avsikt blivit meddelat, antaget och gillat av en prins, vars egenkärlek, lika skumögd som de flesta regenters numer alstrat en blind egoism».⁶³ Tanken på en vidsträckt fullmakt, i likhet med den Gustav III skaffat sig 1772, var, som ovan nämnts, säkert aktuell sedan länge i de inre kretsarna av regeringen, men det är osäkert om konungen tidigare känt till den. Nu ställd inför valet mellan Heijkenskölds revision av planen och den vidsträcktare fullmakt, Håkansson och Toll kunde erbjuda, har konungen knappast kunnat tveka, särskilt om man från regeringshåll pekat på Gustav III:s föredöme. Regeringens frammarsch under dessa riksdagens sista dagar för att utan hänsyn till givna former få en vidsträckt fullmakt att korrigera realisationsbeslutet, samtidigt som konungen vid just samma tid förkastar Heijkenskölds förslag, giver en stor sannolikhet åt Hamiltons hypotes.

Envoyén P. O. von Asp, som själv inte tillhörde de inre regeringscirklarna, men som insåg finansplanens oduglighet, gjorde den 8 juni ett yrkande i hemliga utskottet⁶⁴ i avsikt att lämna konungen makten över realisationen. Utskottet gjorde dock inget förslag i saken, men bara några dagar senare kom den upp i ständerna genom privata initiativ. Den 11 juni proponerar biskop Lindblom i prästeståndet, att man skulle »till Kungl. Maj:t i underdånighet överlämna att vidtaga nödiga mått och steg till realisationens befrämjande».⁶⁵ Detta förslag antages också av ståndet »efter mycket rådgörande».⁶⁶

Samma dag inlämnar Asp ett »diktamen, rörande medlen till realisationens verkställande»,⁶⁷ som dock på grund av bristande tid upplästes först den 12⁶⁸. Han kritiserar där först flera av de planerade åtgärderna för realisationen, och föreslår att man måtte överlämna

⁶³ Hamilton II, s. 179 f.

⁶⁴ Jfr Hamnström, a. a., s. 117.

⁶⁵ Adelsprotokollet, s. 1262.

⁶⁶ Hambraeus, Dagbok, s. 224 A.

⁶⁷ Adelsprotokollet s. 1240.

⁶⁸ Hamilton II, s. 163, förbiser, att Asps memorial varit nämnt redan den 11 juni. Han skriver »samma dag den 12 juni framlämnade Asp ett memorial».

till konungen, att »vidtaga det realisationssätt, som Hans Maj:t av landsfaderlig omvårdnad och uppå underdånig tillstyrkan av riksens ständer för banko- och riksgäldskontorsförvaltningen tillsatta fullmäktige, anser vara det mest rättvisa, möjliga och för de skatte- dragande av alla stånd mest drägliga».⁶⁹ Hamilton gycklar med de »hinder» för den exekutiva makten, Asp ser i realisationsprojektets bestämmelser. »Liksom ej konstitutionen», säger han, »gav vid handen dessa hinders avhjälpande: ständernas sammankallande.»⁷⁰

Asp lade själv sitt memorial på bordet. »Hovpartiet invände intet däremot.»⁷⁰ Dess plan var, enligt Hamilton, att »söva patrioterna för att ej väcka deras uppmärksamhet på det förkrossande slag, som skulle giva svenska friheten dess bane».⁷¹ Den 13 juni hölls plenum plenorum inför konungen, och många hade fruktat, att han då skulle överta beskattningsrätten, men »allt gick tyst, ingen ventilation tycktes numer kunna hava rum. Riksdagen skulle påföljande dagen avblåsas.»⁷²

Omständligt berättar Hamilton om riksdagens sista plenidag — den 14 juni. Han ser i den dagens händelser en försynens skickelse, och minnesbilderna av »en segrande minoritet och av en enskild man, som med konstitutionen i handen ej allenast möter utan motar konung och fyra stånd, det vill säga högsta makten»,⁷³ äro sällsynt klara och levande. Skildringen av debatten på riddarhuset den 14 juni är ett av de allra bästa partierna i Anekdoterna. Det ligger spänning i luften, en spänning så förtätad och så intensivt upplevd, att den knappast förlorat i styrka ens i denna nedteckning.

Av en händelse kommer Hamilton den 13 juni på kvällen att tänka på prästeståndets beslut och Asps memorial. Han fruktade överrumpling och skriver på natten ett andragande mot de tankar, Asp framfört, och infinner sig med detta på riddarhuset kl. 9 på förmiddagen dagen därpå, då plenum skulle äga rum. Han blir strax »omgiven av greve Brahe och flera rojalister», som »gratulerade både honom och sig att detta besvärliga riksmöte nu vore slutat. Lantmarskalken fagnade sig i synnerhet däråt, att varken prästeståndets eller Aspens memorial kommit under rådplägning på riddarhuset.»⁷⁴ Hamilton instämmer, men av det tillgjorda i dessa fagnadsbetygelser stärks han i sin misstanke om försåt.

⁶⁹ Adelsprotokollet, s. 1300.

⁷⁰ Hamilton II, s. 164.

⁷¹ Hamilton II, s. 164 f.

⁷² Hamilton II, s. 165.

⁷³ Hamilton II, s. 166.

⁷⁴ Hamilton II, s. 167 f.

»Tiden utdrogs med flit.»⁷⁵ Livfullt skildras i Anekdoterna, hur man talar länge om obetydliga saker,⁷⁶ hur Hamiltons vänner samlas en efter en och hur »hästarna till de härolder, som skulle avblåsa riksdagen»⁷⁷ framföras. Äntligen får Hamilton ordet. Han talar länge och slutar med att protestera mot »det minsta avvikande från hemliga utskottets betänkande»⁷⁸ och begär proposition på detta yrkande. Rojalisterna påstå enstämigt, att detta är en ny fråga, och begära den på bordet, men Hamilton hävdar, att det är en »continuation av en redan antagen»,⁷⁸ och allt flera stödja hans åsikter. I ett nytt yttrande⁷⁹ uttalar han fruktan för ett biavsked efter tre stånds beslut, och senare bestrider han ett dylikt biavskeds verkan på sitt eget stånds beslut i bevillningsfrågor. »Ty vad är bevillning annat än uttrycket, i ett ord, av viljan att giva. På denna vilja kan enligt grundlagen intet hava inflytande utom mitt och ingen annans jakande eller nekande . . . Jag begär, att i protokollet måtte införas, att vi ej gå ifrån vårt en gång fattade beslut rörande realisationsplanen.»⁸⁰

Hans anförande mottages med starkt instämmande från oppositionen medan »rojalisterna, som till större delen sutto utan den minsta instruktion mot ett dylikt oförmodat utbrott, hade föga eller intet att invända».⁸¹ Lantmarkskalken skjuter ändå saken åt sidan fullkomligt olagligt. Förhållandena den 26 och 29 maj kunna diskuteras och bedömas ur olika synpunkter, men detta flagranta åsidosättande av riksdagsrätt och praxis står utanför all diskussion. Lantmarkskalken låtsas om ingenting och låter i stället läsa upp riksdagsbeslutet till justering. Då anländer en deputation från borgarståndet, anförd av Håkansson, »okunnig om vad som förevarit på riddarhuset under hans antågande».⁸² Han meddelar bl. a., att borgarståndet följt prästeståndets exempel, och beslutat, »överlämna till Hans Maj:t realisationens utförande på sätt att konungen kunde börja och sluta den, då han funne det lämpligast, lyfta var som fanns och lätta där inga tillgångar vore»⁸³ — enligt Hamilton, »en vidgad, självsvaldig

⁷⁵ Hamilton II, s. 168.

⁷⁶ Hamilton II, s. 168: »Huruvida banko- och riksgäldsfullmäktige av adeln kunde få bevista riksdagar eller icke».

⁷⁷ Hamilton II, s. 168.

⁷⁸ Adelsprotokollet, s. 1374.

⁷⁹ Hamilton yttrar sig i denna debatt fem gånger, men i anekdoterna samlar han som vanligt hela sin framställning i ett anförande, som dock i sak helt överensstämmer med protokollen.

⁸⁰ Adelsprotokollet, s. 1376 f.

⁸¹ Hamilton II, s. 170.

⁸² Hamilton II, s. 170.

⁸³ Hamilton II, s. 170 f.

uttydning på det nära härmed instämmande borgarståndets fattade beslut, att lämna konungen vidtaga de mått, vilka Kungl. Maj:t prövade för ändamålet lämpligast m. m». ⁸⁴ Adelsprotokollet nämner bara ytterst kortfattat om denna deputation, varför det där är omöjligt att kontrollera Hamiltons uppgifter. Vet man dock, att hela paragrafen om realisationens överlåtande i borgarståndets protokoll med ganska stor säkerhet är förfalskad ⁸⁵ eller genomdriven mot majoritetens vilja, förefaller det i varje fall icke omöjligt, att Håkansson inför adeln ytterligare utvecklat de avsikter han befordrat i sitt falska protokoll. ⁸⁶

Hamilton är upprörd över, att borgarståndet — som han trodde genom ärligt beslut — givit konungen makt, att »släppa alla tiggare och göra efter godtycke dem som ej voro det därtill. Realisationens början kunde uppskjutas, dess slut aldrig inses. Med vanlig beskattningsrätt kunde den enväldigaste monark dock befara personellt hat. Här var han i alla fall fri därför; han var ej annat än exekutor av ståndens beslut.» ⁸⁷ Åter framlyser här misstroendet mot regering och kungamakt. Det finns ingenting kvar av förtroende mot de styrande hos denne misstänksamme, doktrinära godsägare. Han erkänner, att den antagna planen är dålig, men den *är* antagen, och inget är för Hamilton mera heligt än ett fattat beslut. Det skall genomdrivas hur galet det är, hellre än att han på vinst och förlust utlämnas åt en makt, som han ej kan kontrollera. På så sätt blir det något småskuret t. o. m. över hans omutliga konsekventa kamp för rätt och rättfärdighet. Han kämpar för paragrafer och beslut, som kunna hålla hans lilla värld i jämnvikt och trygga en statisk samhällsform. Men hans kamp blir i regel ofruktbar, därför att tiden kräver en dynamisk insats, som icke får rum inom den trånga konstitutionella ram, han strider för.

Hamilton berättar, att efter borgarståndets deputation skulle genast följa en från bondeståndet med beslut av samma innebörd som borgarståndets. »Då den siste bonden utgått och överstigit riddarhuströskeln var ämnat, att riksdagen immediate skulle avblåsas.» ⁸⁸

⁸⁴ Hamilton II, s. 171. De sista orden i citatet äro hämtade direkt ur det antagligen förfalskade borgarståndsprotokollet den 11 juni. Jfr Borgarståndsprotokollet, s. 480 med 495 f. Se också Landberg, a. a., s. 134 f., och Wieselgren, a. a., s. 552.

⁸⁵ Se ovan.

⁸⁶ Observera också, att detta beslut, som fattas den 11 juni ej expedierats till riddarhuset förrän den 14. Den hetsiga debatten om bevillningstiden i borgarståndet, omedelbart efter det att nämnda protokoll mot mångas vilja justerats, har säkert sin grund i att sinnena retats genom detta. Möjligen bordlägger också Asp sitt memorial under intryck av denna strid i borgarståndet, för att ej behöva riskera ett klart avslag.

⁸⁷ Hamilton II, s. 172.

Så skulle all ventilation på riddarhuset förhindras, och senare ett »biavsked av de tre ofrälse stånden utfärdas och anses för lag».⁸⁸ »Allt detta blev förekommet genom greve Hamiltons protest, understödd av minoriteten, ej bestridd av majoriteten, och sålunda att anse som om det varit hela adelns.»⁸⁹ Landshövding Nordin lät — enligt Anekdoterna — sedan Hamilton talat, »contramandera bondeståndets deputation, vilken redan var nämnd och i begrepp att i det samma avgå. I följd härav kom ej ett biavsked i fråga.»⁹⁰ Denna uppgift återfinnes endast hos Hamilton. Enligt protokollet skall bondeståndet ha fattat ett beslut i denna fråga den 11 juni »och skulle utdrag av protokollet härom expedieras»,⁹⁰ men denna expedition har, så vitt man kan döma av adelsprotokollen, ej avsänts. Även här talar mycket för att hela detta beslut inskjutits i bondeståndsprotokollet på oformligt sätt. Möjligt är, att Hamilton har rätt även i sin förmodan om, att en bondeståndsdeputation skulle avgå den 14 juni och att den blivit hindrad. Ännu troligare är dock, att de ledande i bondeståndet, då de ej låtit denna expedition följa med de övriga, som överlämnats till adeln den 12 och 13 juni, därmed velat undgå att fästa uppmärksamheten på ett beslut, som säkerligen icke haft hemul ens hos bondeståndets majoritet. Man kan i regeringen ha haft tankar på ett biavsked, som Hamilton fruktar, men å andra sidan skulle grunden för ett sådant ha blivit så svag, att man säkert föredrog, att driva sin vilja igenom under mindre uppseendeväckande former, även om man kände ett behov av att grunda den på tre stånd — låt vara diskutabla — fullmakter.

Medan Hamilton talar på riddarhuset, är hans huvudmotståndare Toll i bondeståndet för att på konungens vägnar tvinga de motspänstiga bönderna att antaga bevillning utan inskränkningar, då det här rörde sig om en »redan ingången» förbindelse.⁹¹ »Enligt konstitutionen vad talan hade konungen själv inom bevillningsvägen?»,⁹² säger Hamilton spetsigt. Enligt Anekdoterna slutar Toll sitt tal med orden: »Dens namn, som vägrar bifalla bevillningen, skall upptecknas med skam i tideböckerna och hans själ skall utrotas av jorden.»⁹³ Hamilton anmärker, »vad invända mot en man, som förde konungens talan och citerade skriftens språk?»⁹³ Tolls nämnda

⁸⁸ Hamilton II, s. 173.

⁸⁹ Hamilton II, s. 174.

⁹⁰ Protokoller, hållna hos Det Hedervärda Bonde-Ståndet Wid Riksdagen i Norrköping År 1800, Sthlm 1800 (cit. Bondeståndsprotokollet), s. 435.

⁹¹ Jir Landberg, a. a., s. 144.

⁹² Hamilton II, s. 175 f.

⁹³ Hamilton II, s. 176.

harang finnes ej återgiven i protokollet,⁹⁴ och måste därför stå för Hamiltons räkning. Den kan vara ett foster av hans hat mot Toll, men den kan lika gärna vara Tolls egna ord. Toll var sedan gammalt van att förhandla med bönder, och hade från uppväxtåren i pietistiska kretsar⁹⁵ både kunskap om Skriftens ord och om dess makt över särskilt de lägre klassernas hjärtan.

Hamilton har under riksdagens sista veckor, som man ser både i Anekdoterna och i protokollen med framgång kämpat för ständernas rätt i olika frågor. Oppositionspartiet hade trots sin svaghet berett regeringen oväntat starkt motstånd och vad var då naturligare, att det »hätte nu mer än förr de av samma tänkesätt, som tagit det okloka partiet att resa bort, då fäderneslandets återstående ringa frihet stod på branten av sitt fördärv».⁹⁶ »De av samma tänkesätt», säger Hamilton. Visar icke detta tydligare än något annat, hans insikt om att den äldre och den yngre oppositionen i grund och botten ha samma mål, åtminstone när det gäller den politiska friheten? Man märker t. o. m. i Anekdoterna, hur det begynnande starka missnöjet mot »jakobinerna» sakta dör bort,⁹⁷ då allt det gemensamma klarare trädde fram för hans medvetande, och slutligen lämnar plats för en känsla av besvikelse över att de ej kunnat fortsätta sitt samarbete.

Den 15 juni avslutas riksdagen och konungen håller då ett tal till ständerna »allt under tårefloder» vilka nu syntes förspilda, ty ingen var av dem rörd. Gråtens fuktighet är ej något blödighetsbevis.»⁹⁸ På eftermiddagen samma dag är det stor cour, då konungen delar ut nådesbevisningar och ordnar. »Det var med få undantag medelmåttighetens galadag».⁹⁹ Hamilton redogör med stor noggrannhet och syrlighet för hur och varför de trogna rojalisterna belönas. Han anser hela ordensväsendet vara »en inrättning despotismen till förmån»,⁹⁹ och var han kommer åt i Anekdoterna gisslar han »allt detta glitter»,¹ som låter den mänskliga fåfängan kalfatra »nu som alltid maskarna enligt karaktärerna».² De ord, han läser i den nydekorerade biskop Weidmans uppsyn, som »gav till känna, att han själv ansåg de stjärnor politiken och riksdagarna utdelar åt dess

⁹⁴ Bondestandsprotokollet, s. 530 ff.

⁹⁵ Andersson, a. a., s. 37 f.

⁹⁶ Hamilton II, s. 176 f.

⁹⁷ Möjligen kan denna skillnad mellan en sträng bedömning av jakobinerna ibörjan av Anekdoterna och en mildare i slutet bero på att författaren byggt sitt memoarverk direkt på t. ex. en dagbok eller en brevsamling, som spontant dag för dag tecknar hans stämningar av begynnande ovilja, sedan samhörighet och slutligen bitter förebräelse.

⁹⁸ Hamilton II, s. 177.

⁹⁹ Hamilton I, s. 7.

¹ Hamilton II, s. 180.

² Hamilton II, s. 179.

Smädeteckning från 1800 års riksdag. Karikatyren visar hur de 4 stånden troget följa, Rosenblad, ärkebiskopen, Lagerheim, Toll m. fl. som rida öket med en blind riddare föreställande despotismen, som med sin lans krossar nationens rättigheter. Adeln hugnas med ordnar, prästerna med kräklor, biskopskors, mitror m. m., borgarna med pengar och medaljer och diplom med kungens namnunderskrift under det att bönderna undfågnas med brännvin. Resultatet är, att alla enstämmigt ropa oui, oui... Orig. — en tuschteckning — förvaras i KB.

stånd som lysande i tiden och brännande i evigheten»,³ tolkar nog ganska riktigt också Hamiltons åsikter.⁴ Särskilt sammanställningen: ordensprydd präst lockar honom alltid till spydigheter.⁵

Så var riksdagen slut, den riksdag, som trots allt blev den största regeringssegern under hela den gustavianska tiden. Konungen och drottningen lämnade Norrköping, men »de medtogo ej riksdagsmännens hjärtan».» »Dem fingo dessa ganska ostörda och orubbade föra till hemmavarande, lika missnöjda, och det ej utan allt skäl med alla kontrahenterna vid denna riksdag: med konungen, som valt elaka rådgivare,⁷ med jakobinerna, som föranlett honom därtill, och med

³ Hamilton II, s. 178.

⁴ Hamilton själv tilldelades enligt uppgift från Kungl. Maj:ts ordenskansli aldrig någon svensk orden. Mycket talar för att han liksom Frietzky (se Hamilton I, s. 194) skulle ha avböjt ett dylikt nådesvedermåle, även om det erbjöds åt honom.

⁵ Se t. ex. Hamilton I, s. 105.

⁶ Jfr Hamnström, a. a., s. 105.

⁷ Jfr Hedvig Charlotta, 7, s. 39: »Kungen var i stort sett mycket belåten med resultatet i riksdagen, och därtill hade han också allt skäl . . . Att riksdagen slutat så gynnsamt för kungen måste framför allt tillskrivas Tolls skicklighet att påverka sinnen».

patrioterna, som för sent trott honom därom, slutligen med den lagliga men i de flestas tanke föga gagneliga plundring, som utgjorde resultatet av deras gemensamma felsteg.»⁸ Med dessa ord slutar Hamiltons skildring av 1800 års riksdag och därmed också hans Anekdoter. Han lämnar sitt sista ständermöte med djup besvikelse. En besvikelse, som riktar sig mot alla dem, som bit för bit krossat det hopp om samarbete, som gjorde riksdagens första dagar så ljusa för honom trots det bekymmersamma läge, som motiverat riksmötets sammankallande. Men det är också berättigad stolhet i hans ord, när han skildrar sin egen rakryggade insats i detta riksmötets förhandlingar. Ännu när han skriver sina Anekdoter, tror han, att hans inlägg i debatten den sista plenidagen under riksdagen räddat landet från ett beslut, som han fruktade. Så blev icke fallet.

Den 5 oktober 1802 — fem dagar före Hamiltons död — meddelar konungen bankofullmäktige att han enligt ständernas beslut⁹ den 15 juni 1800 »funnit för gott att realisationen verkställdes på andra än av ständerna antagna grunder».¹⁰ Så genomfördes alltså genom en oformlig fullmakt byggd på troligen delvis falska riksdagsprotokoll den förändring av finansplanen, som Hamilton kämpat mot under sin sista riksdagsdebatt, och som han själv ansåg sig ha omöjliggjort genom sin framgång vid detta tillfälle. Själv fick han kanske aldrig veta, att hans stoltaste seger trots allt blev ett nederlag, men det ligger ändå något av tragik över denne mans politiska insats, kanske just för att hans nederlag i detta fall som i så många andra är sakligt och historiskt motiverat. Han hävdar konstitutionalism i en tid som går mot maktkoncentration, och han står genom födsel och samhällsställning främmande för den demokrati, som sedan skulle få övertaga många av hans bärande konstitutionella tankar. Vid adelsmajoritetens sida har han under hela sin tidigare riksdagsmannatid kämpat mot despotien. 1800 ser han klarare än förut faran också från anarkien, men han följer ej blint sitt stånds majoritet över till hovpartiet, utan trogen sina tidigare principer, skapar han sig en ställning mellan vad han anser vara två ytterligheter i strävan att medla och ena, där så är möjligt, men också beredd att strida ärlig kamp, om lag och rätt hotas.

⁸ Hamilton II, s. 180 f.

⁹ Jfr Landberg, a. a., s. 152 f.

¹⁰ Hamnström, a. a., s. 123.

IV.

Anekdoternas källvärde.

Adolf Ludvig Hamiltons namn har gått till eftervärlden inte så mycket på grund av hans insatser i sin tids politiska liv, där han blott momentant vid tre riksdagar intog en mera framskjuten plats, utan därför att han i sina Anekdoter åt eftervärlden bevarat mera livfulla och deltalrika skildringar än många andra av den gustavianska epokens hovliv och av några av dess mest dramatiska riksmöten. Redan samtiden visste, att den skarpsynte, giftige hovmannen förde noggranna dagboksanteckningar. Man förstod, att de skisser, som han tecknade ner, skulle komma att präglas av den syrliga criticism, som var ett av hans mest iögonfallande drag, och man bävade för resultatet.¹¹ »Om humör och kvickhet icke oftast tagit överhanden för de sanna underrättelser, som för honom varit svåra att undgå, så torde dessa memoarer bliva för eftervärlden intressanta»,¹² skriver en av hans kamrater vid hovet reserverat men i samma andetag betvivlar han, att Hamilton »kunnat vara kännare av de hemliga drivfjädrarna till de flesta händelser», och därför underkänner han från början minnesanteckningarnas trovärdighet.

Redan innan de nedtecknats ha sålunda de hamiltonska Anekdoterna följts av ett rykte för ovederhäftighet. Författaren själv tolkar säkert också ordet »Anekdot» efter dess franska grundbetydelse och han ger ibland medvetet spridning åt rykten och historier, som ger relief och handgriplighet åt teser, som han förfäktar.

När man står inför uppgiften att söka bedöma de hamiltonska Anekdoternas värde som källa för historisk forskning är det nödvändigt att dra en gränslinje mellan Anekdoternas första del, som har sin tyngdpunkt i skildringen av Gustav III:s regeringstid och den andra delen, som framför allt behandlar riksdagen i Norrköping. Den första delen är i stor utsträckning litterärt utformade *memoarer* med historier från Gustav III:s hovliv, ofta presenterade i den form, som de berättades i den raljanta hovkretsen eller bland de kritiska i adelsoppositionen. Utan urskillning ger Hamilton här spridning åt

¹¹ Anonyma anmärkningar till Hamiltons Anekdoter, F 823, s. 9 B, UUB: Hamilton »hade ovanlig kvickhet i samlevnaden. Den var där angenäm och à la place; ej i samlingar, som höra till eftervärlden.»

¹² G. J. Ehrensvärd, Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof, utg. av E. V. Montan, 1, Sthlm 1877, s. 392.

de mest fantastiska rykten och historier. Små betydelselösa intriger blåsas upp, särskilt när det gäller befarade anslag mot konstitution eller adel. Endast i undantagsfall reserverar han sig för sina uppgifters sanningshalt. Ur den politiska historiens synpunkt ganska värdelösa äro här de ofta vidlyftiga skildringarna av händelser, som Hamilton inte själv bevittnat. Då låter han sin fantasi rika kombinationsförmåga arbeta fritt med det stora material av historier, som »lupo kring ur socken i socken».¹³ Mera intressanta äro de initierade skildringarna från Hamiltons egen tjänstgöringstid vid hovet. De giva roande interiörer och karakterisera värdefullt kungens närmaste omgivning. Den berättande framställningen är då och då avbruten av någon liten spetsig historiett, som ställer den givna situationen i blyxtbelysning. Dessa ofta kostliga miniatyrer ge utan tvivel en anvisning om orsakerna både till Hamiltons första framgång och hans senare misslyckande som hovman. En så slagfärdig och kvick karl kan sannerligen inte ha undgått att skaffa sig både ovänner och belackare. Denna del av Anekdoterna skrevs ner långt efter det att de händelser, som den vill skildra, hade ägt rum. Det är därför ganska naturligt att gränserna mellan det Hamilton hört talas om och det han själv upplevat börjat bli oklara och att eftertionaliseringen låter honom se gamla händelser i ett nytt men därför inte mera sanningsenligt ljus.

Det faktum, att denna del innehåller en massa löst gods av novelistisk karaktär får emellertid inte skymma den viktiga omständigheten att också Anekdoternas första del innehåller viktiga avsnitt som har en ofrånkomlig karaktär av självsyn och som ger ett klart intryck av att författaren verkligen allvarligt velat åt eftervärlden bevara viktiga uppgifter om spelet bakom riksdagens kulisser — detta spel, som endast glimtvis kom fram i de tryckta riksdagsprotokollen. Alldeles särskilt fängsla skildringarna från 1789 års riksdag. Man får vid läsningen en bestämd känsla av att den bygger på dagsfärska anteckningar, som bevarat även åt den långt senare nedskrivna skildringen i Anekdoterna något av fräschören hos ett dagstidningsreportage. Ingenting i skildringen motsäger vad vi i övrigt känna till om detta viktiga riksmöte och på vissa punkter kompletterar han bilden. Hamilton skildrar här otvivelaktigt vad han själv upplevat och inte enbart vad han hört berättas av andra.

Detta bestämda intryck av självsyn kommer än klarare fram i *riksdagsrelationen* i den andra delen av Anekdoterna. 1800 års riksdag

¹³ Anonyma anmärkningar till Hamiltons Anekdoter. F 823, s. 6 A, UUB.

är Hamiltons största politiska insats och hans skildring av detta riksmöte är utan tvivel det ur historisk synpunkt värdefullaste, han skrivit. Den partiskhet, som förvred proportionerna i skildringen av Gustav III och hans tid är nu i regel borta. Adolf Ludvig Hamilton är visserligen ännu en man med starka sympatier och antipatier, men tonen är måttfullare än i de tidigare memoarerna. Han ser bristerna hos sina motståndare och han gisslar dem, men det är ingen monomani utan en vaken, skarpsynt mans kritik av allt som han anser ohederligt och osunt. I sin berättelse håller han sig nu praktiskt taget helt till vad han själv sett och hört. Med reservation för smärre minnesfel, som väl alltid förekomma i varje dagbok och i varje memoar-anteckning, och en gammal, uppskattad berättares vana att något dramatisera händelseförloppet och förstora sina egna insatser, har man rätt att tillmäta andra delen av Hamiltons Anekdoter ett betydande källvärde. Några få månader — allra högst $1-1\frac{1}{2}$ år — ligger mellan de dramatiska händelserna i Norrköping och utskriften av texten till Anekdoterna. Bara detta faktum minskar väsentligt marginalen för minnesfel och sammanblandningar. Anekdoternas första del är skriven under starka affekter. Den är till stora delar en konsekvent smädeskrift, som punkt för punkt vill smula sönder den romantiska legendbildningen kring Gustav III:s person. När det gäller Gustav IV Adolf fanns inte denna förhandsinställning. Detta gör, att den lugna, sakliga relationen dominerar skildringen. Det i modern mening anekdotiska har här fått ett betydligt mindre utrymme än i den första delen. Många tecken tyda på att Hamilton i sin skildring från Norrköpings riksdag verkligen förmått att genomskåda regeringens dolda avsikter. Det faktum, att han här mera konsekvent än tidigare i sina riksdagsredogörelser håller sig till vad han själv sett och hört, ger en alldeles särskild anledning att lägga vikt vid hans ord, även om intresset härigenom kanske något ensidigt riktas mot de problem och händelser, som särskilt beröra honom personligen. Andra viktiga och intressanta frågor avfärdas mycket knapphändigt, även om de ur politisk och historisk synpunkt varit av väl så stor betydelse.

Oscar Levertin — diktaren och kulturhistorikern — fångades av de hamiltonska Anekdoternas första avsnitt. De gävo honom levande glimtar ur den gustavianska tidens liv. Där fanns temperament och fantasi, där fanns en blandning av dikt och verklighet, som passade utmärkt in i nittiotalisternas tankeschema.

Ur historikernas synpunkt är den skildring, som Anekdoternas andra

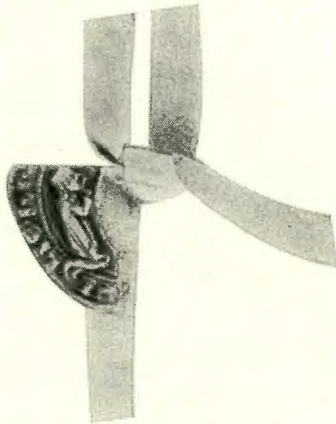
del ger av riksdagen i Norrköping år 1800 ett ovärderligt bidrag till vår kännedom om maktspelet vid denna riksdag. Det vore därför en gärd av rättvisa mot Anekdoternas författare om även dessa minnesanteckningar, som han själv säkert drömt om, äntligen kunde få nå en vidare läsekrets än vad som hittills varit möjligt.

Leonard Ödessons hustrus sigill.

Av Hans Gillingstam.

Birger jarls dotterdotter
Margareta Kristinedotters sigill
(DS 749. H. Fleetwood, Svenska medeltida kungasigill 3, 1947, fig. 63).

Leonard Ödessons hustru
Margaretas sigill
(DS 1071).

Bjarne Beckman har i sin nyutkomna andra del av det stora verket om Matts Kättilmundsson¹ framfört kritik mot min uppsats om Leonard Ödessons (Örnfot) hustru Margaretas härstamning från Birger jarl.² Med motiveringen, att hennes i *Genealogica* 75, f. 87, avbildade vapen »visar ett mot höger upprest lejon utan balkar eller ginbalkar» och »alltså icke är något riktigt folkungavapen», anser Beckman, att jag icke förebringat något bevis för att hon var dotter till Sigge Guttormsson av Ljuna och Birger jarls dotter Kristina.

Häremot vill jag invända, att den av Beckman åsyftade lilla blyertsteckningen i *Genealogica* 75 visar samma lejonvapen som återfinnes i Birger jarls dotterdotters sigill, publicerat av Fleetwood.

Beckmans påpekande utgör sålunda ytterligare ett stöd för riktigheten av min uppfattning. Detta stöd är emellertid av relativt obetydligt intresse. Mitt påvisande av att Birger jarls dotterdotter

¹ B. Beckman, Matts Kättilmundsson och hans tid II (VHAAH 85), 1954, s. 588

² PHT 1953, s. 126 f.

Margaretas sigill och fragmentet av Leonard Ödessons hustru Margaretas sigill härröra från samma stamp måste vara fullt tillräckligt för att bevisa, att det är samma Margareta.

Då Beckman icke tycks tro på min sammanställning, publicerar jag här fotografier av båda sigillen. Särskilt bokstävernas placering i förhållande till sigillbilden visar, att stampen måste vara densamma.

Medlemsavgiften i Personhistoriska Samfundet är kr. 15:— pr år + 70 öre för porto och uttages som postförskott för Personhistorisk Tidskrift. Önskan om inträde anmäles till Samfundets sekreterare, docenten BERTIL BROOMÉ, Krigsarkivet, Stockholm 80. Bokhandelspris för löpande årgång är kr. 18:—.